

HAKEMLİ ARAŞTIRMA YAZILARI/Refereed Articles

Orta Çağ'da Yazılmış Bazı Arapça Kaynaklara Göre Efesli Rufus'un Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Üzerine Söyledikleri

Ahmet ACIDUMAN*

Çağatay AŞKİT***

Makale Geliş / Recieved: 10.11.2022
Makale Kabul / Accepted: 26.12.2022

Öz

Bu çalışma Kitābu'l-Hāvī fi'l-Ṭıbb ve Kitābu Tedbiri'l-Habālā ve'l-Etfāl ve's-Şıbyān adlı eserlerde Antik Çağ'ın önemli hekimlerden Rufus'un çocuk sağlığı ve hastalıkları konusunda yazdığı, aslı ve Arapça çevirisi kayıp olan eserinden yapılmış alıntuların Türkçeye çevrilerek Türk pediatri tarihinde yer alan bir boşluğun doldurulması amacıyla yapılmıştır. Önce er-Rāzī'nin el-Hāvī'sindeki Rufus'a ait olan alıntular saptanarak bunların Arapça ve Latince metinleri makalenin yazarları tarafından Türkçeye çevrilmiş, daha sonra çevrilen bu metinler karşılaştırılarak, Türkçe çeviri metinler oluşturulmuştur. İkinci adım olarak el-Beledī'nin Kitābu Tedbiri'l-Habālā ve'l-Etfāl ve's-Şıbyān'ında yer alan Rufus'a ait alıntular saptanmış, Arapça olan bu metinlerin Türkçe çevirileri yapılmış ve bunlar daha önceden yapılmış çalışmalardaki Almanca ve İngilizce çevirileri ile karşılaştırılarak, Türkçe çeviri metinler oluşturulmuştur. Rufus'un çocuk sağlığı ve hastalıkları üzerine yazdığı eserinden elimize ulaşan açıklamaları döneminin bilgilerini yansıtmaktadır. Rufus'un eserinin Yunanca aslı ve Arapça çevirisi günümüze ulaşmasa da, er-Rāzī ve el-Beledī'nin eserlerinde bulunan alıntular sayesinde Rufus'un çocuk sağlığı ve hastalıkları üzerine söyledikleri hakkında kısmen de olsa bilgi sahibi olmak mümkün olmakta ve bu alıntular tıp tarihi açısından büyük bir önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rufus, er-Rāzī, el-Beledī, Çocuk sağlığı ve hastalıkları, Kitābu'l-Hāvī fi'l-Ṭıbb, Kitābu Tedbiri'l-Habālā ve'l-Etfāl ve's-Şıbyān, Pediatri tarihi.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, aciduman@medicine.ankara.edu.tr, 0000-0003-2021-4471.

** Doç. Dr., Ankara Üniversitesi DTCE Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, askit@humanity.ankara.edu.tr, 0000-0001-6357-320X.

Künye: ACIDUMAN, Ahmet & AŞKİT, Çağatay (2022). Orta Çağ'da Yazılmış Bazı Arapça Kaynaklara Göre Efesli Rufus'un Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Üzerine Söyledikleri, *Dört Öge*, 22, 1-32. <http://dergipark.gov.tr/dortoge>.

The Fragments Rufus of Ephesus on child health and diseases: According to some Arabic sources written in the Middle Ages.

Abstract

This study was carried out to fill a gap in the history of Turkish pediatrics by translating the quotations of Rufus's work on child health and diseases, the original and Arabic translation of which is lost. For this purpose, quotations from Rufus were used in the works called *Kitāb al-Hāwī fī al-Ṭibb* and *Kitāb Tadbīr al-Ḥabālā wa-l-Atfāl wa-l-Şibyān*. First, the quotations from Rufus in *er-Rāzī's al-Hāwī* were determined and their Arabic and Latin texts were translated into Turkish by the authors of the article. Then these texts were compared and a final Turkish translation was formed. Secondly, the quotations from Rufus in *al-Beledī's Kitāb Tadbīr al-Ḥabālā wa-l-Atfāl wa-l-Şibyān* were determined and these Arabic texts were translated in to Turkish by comparing them with the translations into English and German in previous studies. The fragments we have from Rufus's work on child health and diseases reflect the knowledge of his era. Although the Greek original and the Arabic translation of Rufus's work have not survived, it is possible to provide some information about what Rufus said on child health and diseases, thanks to these quotations found in the works of *al-Rāzī* and of *al-Baladī*, and these quotations are of great importance for the history of medicine.

Keywords: Rufus, Rhazes, al-Baladī, Child Health and diseases, *Kitāb al-Hāwī fī al-Ṭibb*, *Kitāb Tadbīr al-Ḥabālā wa-l-Atfāl wa-l-Şibyān*, History of Pediatrics.

Giriş

Çocuk sağlığı ve hastalıkları konusu antik dönemlerden beri pek çok yazarın ilgisini çekmiş, bazıları genel tıp eserlerinin bir parçası olarak bu konuya yer vermişler, bazıları da bu konuda ayrı eserler kaleme almışlardır. Çocuk sağlığı ve hastalıkları ile ilgili bilgiler içeren genel tıp eserleri arasında, Hippokrates'in (MÖ 460-370) *Aforizmaları* (2016) ve Galenus'un (MS 129-200) *De sanitate tuenda* adlı eseri (1951) bulunmaktadır. Oribasius'un (MS 325-403) hem *Collectiones Medicae* (1858) hem de *Synopsis* (1873) adlı eserleri ile Amidalı Aetius'un (MS VI. yüzyıl) *Tetrabibloi* (1535) adlı eseri çocuklar için alınacak tedbirler ile onların hastalıklarına yer ayıran ansiklopedik eserler arasında yer almaktadır. Aeginalı Paulus'un (MS 625-690) *Epitome'si* de (1844) gebelerin ve çocukların tedbiri ile hastalıkları ve eğitimleri üzerine bölümler içeren ansiklopedik bir eserdir. Soranus'un (MS I-II. yüzyıl) yazdığı *Gynaecia* adlı ünlü eseri (1991) kadın hastalıkları ve doğum konusunda yazılmıştır, ancak yenidoğanın tedbiri ve hastalıkları üzerine bilgiler de içermektedir. Öte yandan Rufus (MS I-II. yüzyıl) çocuk sağlığı ve hastalıkları üzerine ayrı bir eser yazmış, fakat bu eserin ne aslı ne de Arapça çevirisi günümüze ulaşmıştır. Aynı şekilde *Epitome* haricinde çocuk sağlığı ve hastalıkları ile ilgili ayrı bir eser yazan Aeginalı Paulus'un eserinin de aslı ve Arapça çevirisi Rufus'un eseri gibi kayıptır.

Tıp tarihi çalışmaları göstermiştir ki çeşitli yazarlarca farklı dönemlerde kaleme alınmış çok sayıda eser geçen zaman içerisinde kaybolmuş, günümüze ulaşmayı başaramamıştır. Böyle yitip gitmiş pek çok eserin adı çeşitli biyografi kitapları aracılığıyla saptanabilmekte, biraz daha şanslı olunan durumlarda, bu eserlerden ya da bunların farklı dillerdeki çevirilerinden yapılan alıntılara başka yazarların eserlerinde rastlanmaktadır. Örneğin, Oribasius'un *Collectiones Medicae* adlı eseri bu şekilde yapılmış çok sayıda alıntı içermektedir (Sarton 1962, s. 373). Orta Çağ'da yaşamış İslam dünyasının önemli hekim ve filozoflarından Ebü Bekr Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî'nin en önemli eserlerinden biri olan *Kitābu'l-Hāvī fi't-Tıbb* da günümüze ulaşamamış çok sayıda yazar ve eserinden alıntılar içermekte, bu sayede günümüze ulaşamamış yazarlar ve eserleri ile ilgili bilgi sahibi olunabilmektedir.

Bu çalışmada Ebü Bekr Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî'nin (MS 865–925) *Kitābu'l-Hāvī fi't-Tıbb* adlı eseri ile Ebü'l-'Abbās Ahmed b. Muhammed b. Yahyâ el-Beledî'nin (X. Yüzyıl) *Kitābu Tedbiri'l-Habālā ve'l-Etfāl ve's-Sıbyān* adlı eserinde, Rufus'un çocuk sağlığı ve hastalıkları konusunda yazdığı, asıl metni ve Arapça çevirisi kayıp olan eserinden yapılmış alıntılarının Türkçeye çevrilerek Türk pediatri tarihinde yer alan bir boşluğun doldurulması amaçlanmıştır.

Hayatı hakkında çok fazla şey bilinmeyen Rufus, Bizans sözlüğü *Suda*'ya göre (Adler, 2001,s.301-302) İmparator Traianus döneminde yaşamış Ephesos kentinden olan bir hekimdir. Sarton (1962, s. 281-282), Traianus döneminde Roma'da ve Mısır'da başarılı olan Rufus'un Roma İmparatorluğu'nda Galenus'tan sonraki en büyük Yunanlı hekim olduğunu bildirmektedir. Nutton (2008) Rufus'un eserlerinde Mısır'daki sağlık hizmetlerinden ve orada karşılaştığı hastalıklardan bahsetmesinden yola çıkarak, onun Mısır'da uzun süre geçirdiğini ve İskenderiye'de eğitim almış olabileceğini belirtmekte, ancak Rufus'un Roma'da bulunduğu ilişkin herhangi bir kayıt olmadığını da eklemektedir. Sarton'a (1962, s.282) göre, bir anatomist ve hekim olan Rufus, büyük oranda Herophilus ve Erasistratus'un eserlerini temel almakla birlikte, maymunlar ve domuzlar üzerinde de ayrıntılı çalışmalar yapmış, optik kiyazmayı ilk kez tarif etmiş, duyuşal ve motor sinirler arasındaki ayrımı anlamış, sinir sisteminin işlevsel önemini görmüştür. Abou-Aly'ye göre (1992, s. 331) Rufus'un tıp alanında yazdıklarının çok geniş bir alanı kapladığı günümüzde kabul görse de, yalnızca yedi eseri neredeyse eksiksiz ve orijinal dili olan Yunanca olarak günümüze ulaşmıştır, buna karşın onun belirli konulardaki görüşlerini yansıtabilecek Yunanca ve Arapça çok sayıda fragman da bulunmaktadır. Rufus'un Arapçaya en az 58 eserinin çevrildiğini bildiren Ullmann (1978, s. 13, 34), bu eserlerden yalnız dört tanesinin eksiksiz olarak Yunanca kaldığını, bununla birlikte Rufus'un Oribasius ve Aetius tarafından kopyalanması

nedeniyle, Rufus'un bu dört eserine hatırı sayılır miktarda Yunanca fragmanın eklenebileceğini de ifade etmektedir. Ullmann'ın (1978, s. 13, 43) verdiği bilgilere göre Yunancadan çok sayıda tercüme yapan Kuştâ b. Lûkâ al-Ba'labekki'nin çevirdikleri arasında Rufus'un eserleri de bulunmaktadır ve Rufus bu eserlerde çok sayıda patolojik ve diyetetik sorunları ele almış, böbrek ve mesane hastalıkları, sarılık, artrit, melankoli, çocukların, genç kızların ve yolcuların sağlığı, anamnez sanatı ve insan vücudunun organlarının isimlendirilmesi gibi pek çok konuda yazmıştır.

Orta Çağ'da İslam dünyasının önemli biyografi yazarlarından İbnu'n-Nedim (2019, s. 922-924) (935–990) *el-Fihrist* (987) adlı eserinde tıp sanatının ileri gelenlerinden birisi olan Rufus'un Ephesos şehriden ve Galenus'tan önce olduğunu söylemekte, kitaplarının Arapça isimlerini de şöyle sıralamaktadır:

1. *Kitabu tesmiyyeti 'ađā' i'l-insān* – bir maqāle
2. *Kitābun fī'l-'illeti 'tī ya 'riđu me 'āhā'l-fezā' u mine'l-mā'* – bir maqāle
3. *Kitābu'l-yerekān ve'l-merār* – bir maqāle
4. *Kitabu'l-emrāđi 'lletī ta 'riđu fī'l-mefāsil* – bir maqāle
5. *Kitābu tenkīši 'l-laħm* – bir maqāle
6. *Kitabu tedbīr men lā yaħduruhu řābib* – iki maqāle
7. *Kitābu z-zebhā* – bir maqāle
8. *Kitābu řıbbi Buķrāt* – bir maqāle
9. *Kitābu isfī 'māli 'ş-şarāb* – bir maqāle
10. *Kitābu 'ilāci 'llevātī lā yaħbelne* – bir maqāle
11. *Kitābun fī veşāyā ħıfzi 'ş-şihhā* – bir maqāle
12. *Kitābu 'ş-sar'* – bir maqāle
13. *Kitābu 't-tiryāķ* – bir maqāle
14. *Kitābu'l-ħummā 'r-rub'* - bir maqāle
15. *Kitābu'l-mirreti 's-sevdā* – iki maqāle
16. *Kitābu zāti 'l-cenb ve zāti 'r-ri'e* – bir maqāle
17. *Kitābu 't-tedbīr* – iki maqāle
18. *Kitābu'l-bāh* – bir maqāle
19. *Kitābu 't-řıbb* – bir maqāle
20. *Kitābun fī 'a 'māli 'lletī tu 'melu fī'l-bīmāri.sřānāt* – bir maqāle
21. *Kitābu'l-leben* – bir maqāle
22. *Kitābul 'l-firaķ* – bir maqāle
23. *Kitābun fī'l-ebkār* – bir maqāle

24. *Kitabun fî'l-betr* – bir makāle
25. *Kitābun fî tedbîri'l-musāfir* – bir makāle
26. *Kitābun fî'l-baḥr* – bir makāle
27. *Kitābun fî'l-kay'* – bir makāle
28. *Kitābu'l-edviyeti'l-kātile* – bir makāle
29. *Kitābu'ileli'l-kulā ve'l-meşāne* – bir makāle
30. *Kitābu hel keşretu şurbi'd-devā' fî'l-velayimi nāfi'un* – bir makāle
31. *Kitābun fî'l-evrāmi'ş-sulbe* – bir makāle
32. *Kitābun fî'z-zikr* – bir makāle
33. *Kitābun fî illeti dīyünūsūs, o irindir* – bir makāle
34. *Kitābu'l-cirāḥāt* – bir makāle
35. *Kitābu tedbîri'ş-şeyḥūḥa* – bir makāle
36. *Kitābun fî'l-vaşāyā'l-eḫibbā'* – bir makāle
37. *Kitābu'l-ḫuḫan* – bir makāle
38. *Kitābu'l-vilāde* – bir makāle
39. *Kitābu'l-ḫal'* – bir makāle
40. *Kitābu iḫtibāsi't-tamş* – bir makāle
41. *Kitābu'l-emrāḫi'l-muzmine'alā rāyi Buḫrāt* – bir makāle
42. *Kitābun fî merātibi'l-edviyye* – bir makāle

İbnu'l-Kıfî (1173–1248) *Tārīḫu'l-ḫukemā* adlı eserinde (1903, s. 185) Rufus hakkında oldukça kısa bilgi vermektedir; bir doğa felsefecisi ve tıp sanatında zamanının ustası olan Rufus'un tıp sanatının öğretiminde ve tedavi alanında önder olduğunu bildirmektedir. Öte yandan bu konularda kitapları olan Rufus'un görüşlerinin zayıf ve delillerinin şüpheli olduğunu yazmaktadır. Rufus'un kadim Efes şehrinden olduğunu ve Galenus'tan önce yaşadığını bildiren Kıfti, onun Arapçaya nakledilmiş çok sayıda bilinen ve anılan kitabı olduğunu yazmaktadır.

İbn Ebî Uşaybi'a (1203-1270) da *'Uyunu'l-enbā' fî tabakāti'l-eḫibbā'* adlı eserinde, aslen Efesli bir bilgin olarak nitelediği Rufus'un tıp sanatında kendi döneminde eşi benzeri olmadığını, Galenus'un onu övdüğünü ve kitaplarında ondan alıntı yaparak bahsettiğini yazmakta ve eserlerinin ismini sıralamaktadır. İbnu'n-Nedim'in verdiği eserlere ek olarak İbn Ebî Uşaybi'a'nın verdiği isimler şunlardır (Savage-Smith, 2020):

43. *Kitābu'l-mālīḫūliyā* – iki makāle
44. *Kitābu'l-erbā'in* – bir makāle
45. *Mākāletun fî't-ḫin*

46. *Maḳāletun fīmā yenbaḡī li-ṭ-ṭabīb an yas'ala 'anhi el-'alīl*
47. *Māḳāletun fī terbiyeti'l-etfāl*
48. *Maḳāletun fī deverāni'r-re's*
49. *Maḳāletun fī'l-bevl*
50. *Maḳāletun fī'l'aḳḳār ellezī yud'ā şusen*
51. *Maḳāletun fī'n-nezle'ile'r-ri'e*
52. *Maḳāletun fī'ileli'l-kebidī'l-muzmine*
53. *Maḳāletun fī enne ya'riḡu li-r-ricāl inḳiṭāi't-teneffus*
54. *Maḳāletun fī şirā'l-memālik*
55. *Maḳāletun fī'ilāc sabī yuşra'u*
56. *Maḳāletun fī tedbīri'l-ḡabālā*
57. *Māḳāletun fī't-tuḡame*
58. *Maḳāletun fī's-sezāb*
59. *Maḳāletun fī'l-'araḳ*
60. *Maḳāletun fī ilāvus*
61. *Māḳāletun fī eblemsiyā*

İbnu'n-Nedīm'in *el-Fihrist*'inde Rufus'un çocuk sağlığı ve hastalıkları ile ilgili eserinin ismine yer vermediği görülürken, İbn Ebî Uşaybi'nin 'Uyunu'l-enbā' fī tabakāti'l-eṭṭbbā' adı eserinde Rufus'un bu eserini *M. Fī terbiyeti'l-etfāl* ismiyle bildirdiği görülmektedir.

İslam bilimi ve tıbbının Altı Çağı olarak adlandırılan dönemin ünlü tabip ve filozofu Ebü Bekr Muḡammed b. Zekerıyyā er-Rāzī'nin ünlü eseri *Kitābu'l-Hāvī fī't-Ṭıbb* tıp tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir. Zira eserde Rāzī'nin ömrü boyunca Yunan, Süryani, Arap, İranlı ve Hintli yazarlardan yaptığı alıntılarının yanı sıra, eserleri sadece kısmen bilinen, kaybolmuş ya da tamamen unutulmuş çok sayıda yazardan yaptığı alıntı da yer almakta, aynı zamanda, metinleri geç dönem Bizans elyazmaları aracılığı ile Yunanca olarak günümüze ulaşan Yunan tıp yazarlarından yapılmış erken dönem Arapça çevirileri de içermektedir (Meyerhof 1935, s. 325). Ullmann (1978, s. 37) Rufus'un Yunanca aslı kayıp olan *De melancholia* adlı eserinden *Kitābu'l-Hāvī fī't-Ṭıbb*'da bulunan 15 adet alıntının mütevazı fakat değerli olduğunu söylemektedir. Yine Rufus'un çocuk sağlığı ve hastalıkları hakkındaki kayıp kitabından da bazı alıntılarının yer alması *Kitābu'l-Hāvī fī't-Ṭıbb*'in tıp tarihi açısından önemini göstermesi bakımından oldukça değerlidir. Sezgin (1970, s. 65) Efesli Rufus'un, *Kitābu'l-Hāvī fī't-Ṭıbb*'in III., VII. ve XIX. kitaplarına göre *Tedbīru'l-Etfāl* ya da *Tedbīru's-Şıbyān*, ya da *el-Hāvī*'nin IV. kitabına göre *Kitābun fī Terbiyeti'l-Etfāl* adlı bir eserinin bulunduğunu yazmaktadır.

Rufus'un çocukların sağlığı ve hastalıkları hakkında yazdığı eserinden bazı fragmanların yer aldığı İslam bilimi ve tıbbının Altın Çağı olarak adlandırılan döneminin bir başka eseri ise Ebû'l-Abbās Aḥmed b. Muḥammed b. Yahyā el-Beledī (1980) tarafından X. yüzyılda gebeler ve çocuklar üzerine yazılmış olan *Kitābu Tedbiri'l-Ḥabālā ve'l-Etfāl ve's-Şıbyān*'dir. Aḥmed Ebî'l-'As'as'dan eğitimini alan, Mısır'da Fatimî veziri Ya'küb b. Kils'in (ö. 380/990) hizmetindeyken tanınan ve eserini ona ithaf eden el-Beledī, IV./X. yüzyılın son çeyreğinde vefat etmiştir (Sezgin 1970, s. 318). *Kitābu Tedbiri'l-Ḥabālā ve'l-Etfāl ve's-Şıbyān* üç makale üzerine düzenlenmiş olup, eserin gebeler ve çocukların tedbiri, onlarda ortaya çıkan belirtilerin ve hastalıkların tedavisi başlıklı ilk makalesi 57/58 bölümden; çocukların terbiyesi, tedbiri ve sağlığının korunması üzerine olan ikinci makalesi 48 bölümden ve çocukların akut hastalıkları ve ağrıları ile tedavileri üzerine olan üçüncü makalesi ise 61 bölümden oluşmaktadır. Rufus'tan yaptığı alıntılarının ikisinde Beledī'nin Rufus'un eserinin ismini *Terbiyetu'l-Etfāl* olarak andığı görülmektedir (el-Beledī, MK Yz A 3120; el-Beledī 1980).

Materyal ve Metot

Bu çalışmada temel olarak şu eserler kullanılmıştır:

1. Abū Bakr Muḥammad b. Zakariyya ar-Rāzī. *Kitābu'l-Ḥawī fi't-Ṭıbb (Continens of Rhazes)*, Part I (An Encyclopaedia of Medicine). Edited by the Bureau from the unique Escorial and other manuscripts Under the auspices of the Ministry of Education Government of India. The Dāiratu'l-Ma'arif-il-Osmānia (Osmaniya Oriental Publications Bureau), Hyderabad-Deccan, India; 1955 A.D./1374 A.H.
2. Abū Bakr Muḥammad b. Zakariyya ar-Rāzī. *Kitābu'l-Ḥawī fi't-Ṭıbb (Continens of Rhazes)*, Part III (An Encyclopaedia of Medicine). Edited by the Bureau from the unique Escorial and other manuscripts Under the auspices of the Ministry of Education Government of India. The Dāiratu'l-Ma'arif-il-Osmānia (Osmaniya Oriental Publications Bureau), Hyderabad-Deccan, India; 1955 A.D./1375 A.H.
3. Abū Bakr Muḥammad b. Zakariyya ar-Rāzī. *Kitābu'l-Ḥawī fi't-Ṭıbb (Rhazes' Liber Continens)* (An Encyclopaedia of Medicine), Part IV On the Diseases of the Lungs. Edited by the Bureau from the unique Escorial [No 807], Madrid. Under the auspices of the Ministry of Education, Government of India (First Edition). The Dairatu'l-Ma'arif-il-Osmania (Osmaniya Oriental Publications Bureau), Osmania University, Hyderabad, Andhra Pardesh, India; 1957 A.D.

4. Abū Bakr Muḥammad b. Zakariyyā ar-Rāzī. *Al-Ḥāwī fī al-Ṭibb*. Murāca‘at wa Taṣḥīḥ: D. Muḥammad Muḥammad Ismā‘īl. Al-Mujallad al-Ulā [Vol. I]. Al-Ṭab‘at al-Ulā [First Edition]. Dar Al-Kotob Al-ilmiah, Beirut, Lebanon; 1421 H./2000 M.
5. Abū Bakr Muḥammad b. Zakariyyā ar-Rāzī. *Al-Ḥāwī fī al-Ṭibb*. Murāca‘at wa Taṣḥīḥ: D. Muḥammad Muḥammad Ismā‘īl. Al-Mujallad al-Thānī [Vol. II]. Al-Ṭab‘at al-Ulā [First Edition]. Dar Al-Kotob Al-ilmiah, Beirut, Lebanon; 1421 H./2000 M.
6. Abū Bakr Muḥammad b. Zakariyyā ar-Rāzī. *Al-Ḥāwī fī al-Ṭibb*. Murāca‘at wa Taṣḥīḥ: D. Muḥammad Muḥammad Ismā‘īl. Al-Mujallad al-Thālith [Vol. III]. Al-Ṭab‘at al-Ulā [First Edition]. Dar Al-Kotob Al-ilmiah, Beirut, Lebanon; 1421 H./2000 M.
7. Abū Bakr Muḥammad b. Zakariyyā ar-Rāzī. *Al-Ḥāwī fī al-Ṭibb*. Murāca‘at wa Taṣḥīḥ: D. Muḥammad Muḥammad Ismā‘īl. Al-Mujallad al-Sādis [Vol. VI]. Al-Ṭab‘at al-Ulā [First Edition]. Dar Al-Kotob Al-ilmiah, Beirut, Lebanon; 1421 H./2000 M.
8. Rasis. *Liber Continens ordinatus et correctus per clarissimum artium et medicine doctorem magistrum Hieronymum Surianum*, Bernardinum Benalium, Venetiis, 1509.
9. Ebū'l-Abbās Aḥmed b. Muḥammed b. Yahyā el-Beledī. *Kitābu Tedbiri'l-Ḥabālā ve'l-Efāl ve's-Şıbyān*. Ankara: Milli Kütüphane, Yz A 3120.
10. Aḥmed b. Muḥammed b. Yahyā el-Beledī. *Kitābu Tedbiri'l-Ḥubālā ve'l-Efālī ve's-Şıbyānī ve Hıfzı Şiḥhatihum ve Mudāvātī'l-Emrāzī el-‘Aridati lehum*. Taḥkīk: Dr. Maḥmūd Elḥāc Kāsim Muḥammed. El-Cumhūriyyetu'l-‘Irākīyye, Vezāratu's-Şekāfe vel'-A'lām: Dāru'r-Reşid lin-neşr, 1980.
11. *Oribasii Collectionum medicarum reliquia, libri XLIX-L, libri incerti, eclogae medicamentorum*, edidit J. Raeder, CMG VI 2,2, Leipzig et Berlin 1933.

Ayrıca karşılaştırma amacıyla aşağıda adı geçen eserlerde yer alan Rufus'a ait konumuzla ilgili alıntılar gözden geçirilmiştir.

1. D.Ch. Daremberg, Ch. Emile Ruelle, *Oeuvres de Rufus d'Éphèse*, A L'imprimiere, Paris, 1879.
2. Manfred Ullmann. Die Schrift des Rufus „De infantium curatione“ und das Problem der Autorenlemmata in den „Collectiones medicae“ des Oreibasios. *Medizinhistorisches Journal* 10 (3): 165-190, 1975.

3. Manfred Ullmann. *Islamic Medicine*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1978.
4. Giovanni B. Scarano. Spunti di Pediatria in Rufo d'Efeso. *Medicina nei Secoli-Arte a Scienza/Journal of History of Medicine* 2 (2): 221-237, 1990.
5. Peter E. Pormann. *The Greek and Arabic Fragments of Paul of Aegina's Therapy of Children*. Thesis for the Mphil in Classical Languages and Literature. Oxford University, 1999.
6. Franz Rosenthal. *The Classical Heritage in Islam*. Translated from the German by Emile and Jenny Marmorstein. London and New York: First published in English in 1975 by Routledge & Kegan Paul Ltd, First published in paperback in 1992 by Routledge, Reprinted 1994, Transferred to Digital Printing 2003.

Önce er-Râzî'nin *el-Hāvî*'sindeki Rufus'a ait olan alıntılar saptanarak bunların Arapça ve Latince metinleri makalenin yazarları tarafından Türkçeye çevrilmiş, daha sonra çevrilen bu metinler karşılaştırılarak, Türkçe çeviri metinler oluşturulmuştur. Bulgular bölümünde Arapça metinler ve çevirileri metin içinde, Latince metinler ile Türkçe çevirileri ise dipnotlarda sunulmuştur.

İkinci adım olarak el-Beledî'nin *Kitābu Tedbīri'l-Hubālā ve'l-Effāl ve's-Sibyān* 'ında yer alan Rufus'a ait alıntılar saptanmış, Arapça olan bu metinlerin Türkçe çevirileri yapılmış ve bunlar daha önceden yapılmış çalışmalaradaki Almanca ve İngilizce çevirileri ile karşılaştırılarak, Türkçe çeviri metinler oluşturulmuştur. Bu çeviriler Arapça metinleri ile birlikte yine yazının bulgular bölümünde sunulmuştur. Ayrıca Oribasius'un *Libri incerti* eserinde yer alan ve bu alıntılarla benzerlik gösteren metinler de saptanmış, Yunanca metinler ile bunların Türkçe çevirileri dipnotlarda verilmiştir.

Bu çalışmanın bulgular bölümünde üzerinde çalışma yapılan alıntılar için, alındıkları eserlerde yer alan sıralama esas alınmıştır.

Bulgular

Ebu Bekr Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî'nin *Kitābu'l-Hāvî fi't-Tıbb* adlı eserinde yer alan ve Rufus'un çocuk sağlığı ve hastalıkları hakkında yazdıklarından yapılmış alıntılar aşağıda sunulmaktadır:

I

İlk alıntı "Baş Hastalıkları Hakkında/Fi Emrâdî'r-Re's" başlıklı "Birinci Cüz"ünde yer almaktadır (1374/1955, s. 144; 1421/2000, s. 86):

روفس، قال إن أنعم سحق الفاوانيا بخل وعجن بدهن ورد ومسح به جسد الصبيان الذين بهم ألبيميا نفعهم، وليلزم المصروعين الأغذية التي تسهل البطن وينحف الجسد ويباعد مما يملأ ويسمن.

Rufus söyledi: Eğer şakayık sirke ile iyice ezilir, gül yağı ile yoğrulur ve bununla epilepsisi olan çocukların vücudu yağlanırsa, onlara yararı olur. Sarası olanlara karnı ishal eden ve vücudu zayıflatan gıdalar gereklidir, tıka basa dolduran ve şişmanlatan gıdalara mesafe koyulmalıdır.¹

II

İkinci alıntı “Kulak ve Burun ve Dişlerin Hastalıkları Hakkında/Fî Emrâdî'l-Uzn ve'l-Enf ve'l-Esnân” başlıklı “Üçüncü Cüz”ünde yer almaktadır (1375/1955, s. 55-56; 1421/2000, s. 413):

روفس في تدبير الأطفال، قال يجعل فيها صوفة مبلولة ملوثة في شب أو نبيذ عتيق أو عسل وترمس، قال وفي آذان الصبيان رطوبة بحسبها الجهال مدة وإنما هي فضل غذاء فإذا رأيت ذلك فمُرهم لا يرضعون بالليل فإن كثرة تلك الرطوبة تذهب وتجف الأذن.

Rufus *Tedbiru 'l-Etfâl*'de söyledi: Şap ya da eski şarap ya da bal ve acıbaklaya bulanarak ıslanmış bir yün onlara [kulaklara] koyulur. Söyledi: Cahiller çocukların kulaklarındaki rutubeti irin zannederler, ancak o gıdanın fazlasıdır ve eğer bunu görürsen geceleyn emzirmesinler, çünkü bu rutubetin çoğu gider ve kulak kurur.²

III

Üçüncü alıntı “Kulak ve Burun ve Dişlerin Hastalıkları Hakkında/Fî Emrâdî'l-Uzn ve'l-Enf ve'l-Esnân” başlıklı “Üçüncü Cüz”ünde yer almaktadır (1421/2000, s. 521):

- 1 *Liber Continens* 14v; Daremberg –Ruelle, fragm. no 133: “Ruffus dixit: si ungitur corpus pueri epileptici ex pionia trita et pulverizata et mixta cum oleo reosato, mirabiliter confert ei. Et debet uti epilepticus cibis desiccantibus corpus et facientibus ventrem fluxibilem et prohibentibus ipsum fieri repletum et pingue.” (Rufus dedi ki: epilepsisi olan bir çocuğun bedeni dövülmüş, toz haline getirilmiş ve gül yağı ile karıştırılmış şakayık ile yağlanırsa, çocuğa hayranlık verici şekilde yararlı olur. Ayrıca epilepsisi olan kişinin bedeni kurutan, karnı ishal eden, dolu ve şişman olmasını engelleyen gıdalar kullanması gerekir.)
- 2 *Liber Continens* 58r; Daremberg–Ruelle, fragm. no. 165: “Ruffus de regimine infantium dixit: Imponatur auri lana involuta in alumine aut vino vetusto, aut melle, et imprimatur. Dixit in auribus infantium erat humiditas quam existimarunt imperiti esse saniem; tamen in veritate est superfluitas nutrimenti: unde si hoc videris, praecipe quod non lacteat in nocte, et maior pars istius humiditatis tolletur et desiccabitur de auri.” (Rufus çocukların tedbiri ile ilgili olarak şöyle demiştir: Yün, şapa ya da eski şaraba ya da bala bulanıp, kulağın içine koyulmalıdır ve üzerine baskı yapılmaz. Dedi ki: çocukların kulaklarında deneyimsizlerin irin sandığı rutubet vardı, ancak gerçekte bu besin fazlalığıdır. Dolayısıyla eğer bunu göreceksen, gece süt emzirmemesi için uyar, söz konusu rutubetin büyük bölümü gidecek ve kuruyup kulaktan yok olacaktır.)

روفس في تدبير الصبيان القلاع الأسود قاتل للصبيان ويعرض بهم كثيراً ولهذا يسمى القرحة المصرية وغير الأسود يذر في أفواه الصبيان أصول السوسن مسحوقة أو ورد يابس وزعفران وفلفل ومر وعفص وكندر فإن هذه مفردة ومركبة نافعة للطفل فإن جعل معها عسل نفع ويسقى الصبي بعد أن يعالج بهذا عسلاً ممزوجاً أو عصارة رمان حلو.

Rufus *Tedbiru's-Şıbyān*'da: Siyah aft çocuklar için öldürücüdür, onların başına sıklıkla gelir ve bu nedenle Mısır ülseri olarak adlandırılır.³ Siyah olanlar dışında, çocukların ağızlarının içine ezilmiş süsen kökleri ya da kuru gül, safran, biber, mür, mazı ve günlük serpilir. Çünkü bunlar, ayrı ve bir arada çocuklar için yararlıdır. Onlarla beraber bal koyulursa faydalıdır ve bu ilaçla tedaviden sonra çocuğa karıştırılmış bal ya da tatlı nar özsuğu içirilir⁴.

IV

Dördüncü alıntı “Akciğer Hastalıkları Hakkında/Fī Emrādi'r-Ri'e” başlıklı “Dördüncü Cüz”ünde yer almaktadır (1376/1957, s. 65; 1421/2000, s. 633):

روفس في كتابه في تربية الأطفال، قال إذا أنت سقيت عصارة البادروج من ينفث الدم قطع عنه ذلك المكان.

Rufus *Terbiyetu'l-Efāl* hakkındaki kitabında söyledi: Eğer sen kan tüküren bir kişiye fesleğen özsuğu içirirsen, bunu [kanamay] olduğu yerde derhal durdurur.⁵

V

Beşinci alıntı “Meme, Kalp, Karaciğer ve Dalak Hastalıkları Hakkında/Fī Emrādi'ş-Şedy ve 'l-Kalb ve 'l-Kebid ve 't-Ṭihāl” başlıklı “Yedinci Cüz”ünde yer almaktadır (1421/2000, s. 1074):

- 3 *Liber Continens* 72v; Daremberg –Ruelle, fragm. no. 177: “Ruffus de regimine infantium: Culla in infantibus mortale est. In Aegypto quoque accidit nimis infantibus, et vocatur inde ulceratio aegyptiana...” (*Rufus çocukların tedbiri ile ilgili: Siyah aft çocuklarda ölümcüldür. Mısrda çocukların başına çok fazla gelir ve bu nedenle Mısır ülseri olarak adlandırılır.*)
- 4 *Liber Continens* 76r; Daremberg –Ruelle, fragm. no. 179: “Ruffus: Ad culla infantium: Insistendum est quod teratur radix liquiritiae et apponatur ei aut rosae siccae cum pauca zaffarana, myrha, galla et thure, quoniam huiusmodi medicinae particulares et compositae valentes sunt nimis. Si vero cum eis fuerit mel, satis valet; et dandum est infantibus postquam curati fuerint, de huiusmodi medicinis, de melle lymphato in potum, aut de succo granatorum dulcium.” (*Rufus çocuklardaki siyah aftlar için: İşe şöyle başlanmalıdır: meyan kökü dövülür ve siyah aftın üzerine koyulur ya da üzerine biraz safran, mür, mazı ve günlükle birlikte kuru güller koyulur. Çünkü bu tür ilaçlar ayrı ayrı ya da karışmış olarak aşırı derecede yararlı olurlar. Eğer onlarla birlikte bal olursa yeterince güçlü olur. Ayrıca çocuklara bakımları yapıldıktan sonra bu tür ilaçlardan, içecek kabında suyla seyreltilmiş baldan ya da tatlı nar suyundan verilmelidir.*)
- 5 *Liber Continens*, 91r; Daremberg –Ruelle, fragm. no. 185: “Ruffus, in libro quinto ubi tractat de nutrimento infantium, dixit quod si expuentibus sanguinem datur in potu de succo ozimi, statim cessabit sputum.” (*Rufus çocukların besinlerini ele aldığı 5. kitapta şöyle demiştir: eğer kan tükürenlere içecek olarak fesleğen özsuğundan verilirse, derhal tükürüğü kesecektir.*)

روفس في تدبير الأطفال، قال النساء اللواتي يحرصن على قطع اللبن بشرب العقاقير يفسد منهن الثدي ويجسو حتى يحتاج هؤلاء إلى البط والبانروج يقطع لبن المعز إذا رعته.

Rufus *Tedbiru'l-Etfāl*'de söyledi: İlaç içerek sütü kesmeyi isteyen kadında, meme bundan bozulur ve sertleşir. Hatta bunlar yarılmaya (insizyona) ihtiyaç duyar.⁶ Fesleğen otladıklarında, keçinin sütü kesilir.⁷

VI

Altıncı alıntı “İdrar ve Tortu Çeşitleri/Fî'l-bevl ve'r-rusüb” başlıklı “On Dokuzuncu Cüz”ünde yer almaktadır (1421/2000, s. 2875):

روفس في كتابه في تدبير الأطفال، اللبن الجامد، قال أعط من جمد اللبن في معدته عصارة الفوتنج فإنه يحله من ساعته أو اسقه حلتيتاً فإنه يحله على المكان.

Rufus *Tedbiru'l-Etfāl* hakkındaki kitabında, kesik süt [hakkında] söyledi: Midesinde kesilmiş süt olan kişiye yarpuz özsuğu ver, çünkü saatinde onu çözer⁸ ya da ona şeytantsi içir, çünkü onu olduğu yerde çözer.⁹

VII

Yedinci alıntı “İdrar ve Tortu Çeşitleri/Fî'l-bevl ve'r-rusüb” başlıklı “On Dokuzuncu Cüz”ünde yer almaktadır (1421/2000, s. 2889):

روفس في تدبير الأطفال، الحيق البري يحل الدم — الدم الجامد من ساعته.

Rufus *Tedbiru'l-Etfāl*'de: Yabani fesleğen kanı-pıhtılaşmış kanı o saat çözer.

- 6 *Liber Continens*, 173r; Daremberg –Ruelle, fragm. no 244: “Ruffus de regimine infantium dixit quod mulieres quae student ad incidendum lac cum medicinis patientur duritiem in mamillis, dum in eis necessaria fuerit operatio cum ferro ad aperiendum eas.” (*Rufus çocukların bakımı ile ilgili şöyle demiştir: İlaçlarla süt kesmek için çabalayan kadınların memelerinde sertlik olacaktır. O zaman o kişilerde onları açmak için demirle [neşter] operasyon gerekli olacaktır.*)
- 7 *Liber Continens*, 173v; Daremberg –Ruelle, fragm. no 245: “Ruffus de regimine infantium dixit quod si illinitio facta fuerit mamillae capre de ozimo foliorum latorum trito, incidit lac ipsius.” (*Rufus çocukların bakımı ile ilgili şöyle demiştir: eğer dişi keçinin memesi için geniş yapraklı dövülmüş fesleğenden merhem yapılmışsa, bizzat onun sütünü keser.*)
- 8 *Liber Continens*, 498v; Daremberg –Ruelle, fragm. no 385: “Ait Ruffus in libro de nutriendis infantibus: cura lactis coagulati in stomacho est sumere succum mentastri cum lacte, quoniam velociter solvetur.” (*Rufus çocukların beslenmesi ile ilgili kitapta şöyle demiştir: midede pıhtılaşmış sütün tedavisi sütle birlikte yaban nanesi özsuğu tüketmektir, çünkü bızılca çözülür.*)
- 9 *Liber Continens*, 498v; Daremberg –Ruelle, fragm. no 387: “Ait Ruffus in libro nutrimenti puerorum: Caseus dissolvit subito lac coagulatum.” (*Rufus çocukların besini kitabında şöyle demiştir: peynir pıhtılaşmış sütü hemen çözer.*) (Bu cümlelerin Latincesinde geçen *caseus* sözcüğü peynir anlamında olmakla birlikte, büyük olasılıkla Latinceye yanlış çevrilmiştir.)

VIII

Sekizinci alıntı “İdrar ve Tortu Çeşitleri/F’i'l-bevl ve'r-rusüb” başlıklı “On Dokuzuncu Cüz”ünde yer almaktadır (1421/2000, s. 2890):

قال روفس في كتاب الأطفال، إن الحبق يحلل اللبن حتى يصير ماء فذلك يسقى
عصارتة من تجبن اللبن في المعدة لأنه يحلله البتة. قال الحلتيت يحل اللبن الجامد من
ساعته.

Rufus *Kitābu'l-Etfāl*'de söyledi: Fesleğen sütü su olana kadar çözer, bu yüzden onun özsuğu midesinde kesilmiş süt olan kişiye içirilir, çünkü onu mutlaka çözer. Söyledi: Şeytintersi kesilmiş sütü o saat çözer.

Ahmed b. Muhammed b. Yahyā el-Beledî'nin *Kitābu Tedbiri'l-Hübālā ve'l-Etfāl ve 'ş-Şıbyāni ve Hıfzı Şıḥhatihum ve Mudāvāti'l-Emrāzi el- 'ārīdati lehum* başlıklı eserinde yer alan ve Efesli Rufus'un çocukların sağlığı ve hastalıkları hakkında yazdıklarından yapılmış alıntılar aşağıda sunulmaktadır:

I

Beledî'nin *Kitābu Tedbiri'l-Hübālā ve'l-Etfāl ve 'ş-Şıbyān*'ında Rufus'tan yapılan ilk alıntı eserin “Çocukların (Etfāl ve Şıbyān) terbiyesi, tedbiri ve sağlıklarının korunması hakkındaki ikinci makalesi”nin “Yenidoğanın emzirmeden/sütten kesilmesinin zamanı ve bu zamanda yenidoğanın tedbirinin nasıl olması gerektiği hakkındaki otuz sekizinci bölüm”ünde yer almaktadır (MK, Yz A 3120, v. 98a; 1980, s. 210-211):

ولیکن اول طعامه خبزاً محکوماً مبلولاً فی ماء العسل او اللبن او شراباً ثم اطعمهم بعد
ذلک الخبز وحده واسقهم فی بعض الاحیین ماء وفي بعضها شراباً كما قال روفس.¹⁰

ve ilk yemeği ballı suya veya süte veya şaraba batırılmış iyi pişmiş ekmeğe olsun.¹¹ Sonra onları yalnız ekmeğe besle ve Rufus'un dediği gibi onlara içmeleri için bazı günlerde su, bazılarında şarap ver.

II

İkinci alıntı eserin “Çocukların (Etfāl ve Şıbyān) terbiyesi, tedbiri ve sağlıklarının korunması hakkındaki ikinci makalesi”nin “Çocukların gıdalarla

10 MK Yz A 3120'de “ولکن اول طعامه خبزاً محکوماً مبلولاً فی ماء العسل او فی اللبن او فی شراباً ثم اطعمهم بعد ذلک الخبز” olarak yazılmıştır.

11 Oribasius, *Collectiones Medicae, Libri Incerti*, 38.9 ve 13'de benzer cümleler bulunmaktadır:

38.9: “πρώτην δὲ τροφήν προσφέρειν τοῦ μέλιτος.” (İlk besin olarak bal sunmak [gerekir].)

38.13: “...τηνκαῦτα ἦδη <καί> σιτίον διδόναι, ἄρτον εἰς ὕδαρῆ οἶνον καταθρόψαντας”. (...ardından sulu şaraba küçük parçalar halinde (bir dilim) ekmeğe doğrayıp artık ekmeğe vermek [gerekir].)

tokluk olmaksızın beslenmesi gerektiği hakkındaki otuz dokuzuncu bölüm”ünde bulunmaktadır (MK, Yz A 3120, v. 98b; 1980, s. 211):

قال روفس وانا امدح القوم الذين يسمون باليونانية القدمونيون حيث لا يطعمون الصبيان الا دون شعبهم وكذلك ترتفع قاماتهم وتعتدل أجسادهم ولا يلقون مكروها من الكزاز والجنون والفرع ووجع القلب وغير ذلك. فان احببت ان يكون الصبي طويلا حسن الجلد مستقيم القامة ليس بمنجذب، فاتق كثرة الشبع واقصد بقول القدمومون وما تراه من الاعراض فيهم فان الصبي اذا امتلأ فانه يكثر الورم من ساعته ويسترخي ويعرض له نفخة في بطنه ورياح ويبول بولا مائيا فهذا قول روفس بنفسه لفظه.

Rufus söyledi: Ben Yunancada *el-ḳadamūniyūn*¹² diye adlandırılan kavmi överim. Çünkü çocuklarını doyana kadar beslemezler, bu sayede onların boyları yüksek ve vücutları düzgün olur, tetanos, delilik, korku, kalp ağrısı ve bunun gibi kötü şeylerle karşılaşmazlar. Çocuğun uzun boylu, cildinin güzel, duruşunun doğru olmasını ve tıknaz olmamasını arzu edersen, o zaman aşırı tokluktan sakın ve *al-ḳadamūmūn* denilen kavmin sözüne ve onlarda görülen niteliklere uy. Çünkü çocukta tıka basa tokluk olursa, derhal şişlik çoğalır ve gevşer, onun karnında şişkinlik ve gaz ortaya çıkar ve su gibi işer.¹³ Rufus’un söylediği bire bir budur.

III

Üçüncü alıntı eserin “Çocukların (Etfāl ve Şıbyān) terbiyesi, tedbiri ve sağlıklarının korunması hakkındaki ikinci makalesi”nin “Çocukların mizaç durumu ve onların şarap içmesi hakkında Rufus’un ne bahsettiği hakkındaki kırk dördüncü bölüm”ünde yer almaktadır (MK, Yz A 3120, v. 100b-101a; 1980, s. 213-214):

قال روفس وان اقول ما عندي واكتب ما اعلم ان حرارة الصبيان ليست بالكثيرة على قدر رطوبتهم ويستدل على ذلك من استرخاء ابدانهم وضعفها وخرها وضعف اصواتها فان هذا كله لا¹⁴ يعرض لمن كانت الحرارة عليه غالبية وانما يعرض لاصحاب البرودة والحرارة تقوى الجسد وتثبته وتجمع العقل واللب. وذلك بين ان الصبيان يكونون كثيري البرودة من اجل بياضهم ورقة شعورهم وكثرة ابوالهم ولطف مفاصلهم فان قال

12 Ullmann’a göre (s.183 dn. 50) Arapça *el-ḳadamūniyūn* ifadesi ile Spartalılar (Λακεδαιμόνιοι) kastedilmektedir.

13 Oribasius, *Collectiones Medicae, Libri Incerti*, 38.21’de benzer bir bölüm bulunmaktadır:

“εἰ δὲ θέλοις τὸν παῖδα ἐν φύσει τῆ αὐτοῦ μήκιστον γίνεσθαι καὶ ὀρθότατον, μὴ ἐμπιλλῆς· εἰ δὲ ποῦ λαθόντα πληρωθεῖη, ὑπνωδέστερά τε εὐθὺς γίνεται καὶ κωρότερα, καὶ ὄγκος ἐν γαστρὶ ἔνεστι καὶ φύσα, καὶ οὐρεῖ ὕδατωδέστερα, οἷς χρὴ τακταρομένην μηδὲν δίδοναι, ἔστ’ ἂν καταναλωθῆ.” (Eğer çocuğun yapısı gereği çok uzun ve dik duruşlu olmasını istersen, tıka basa doyurma. Eğer sen farkında olmadan tıka basa doymuşsa, hemen daha uyuklu ve tembel olur ve midesinde şişkinlik ve gaz olur; daha sulu idrar yapar.)

14 Matbu metinde “لها” olarak yazılı olmasına karşın MK Yz A 3120’ye göre “لا” olarak değiştirilmiştir.

قائل ان الحرارة اغلب عليهم من اجل شهواتهم وحمرة شعورهم فليبتدبر ويتفقد ويقبس طبائع الوان القوم الذين يسكنون بكور الروم التي يقال لها باليونانية نيطس الى طبائع اهل مصر وجنس القوم الذين يسمون باليونانية كاراطن الى جنس لانه يتعلم انهم اكثر حرارة اجساد من غيرهم. وانا أقول ان الحرارة تبتدئ بالصبيان وتزداد على قدر غذاء أجسادهم حتى تستوى وتنتهي مع ابتداء اسنانهم وذلك بين من كثرة قوة نشوئهم وان قال احد ان بعض الحكماء يأمر بان يسقى الصبيان الماء فليس قوله عندي بمقبول لان الحق احب الى من غيره فان قال قائل انه ليس ينبغي ان تلقى نار على نار بل يمزج البارد بالحرار قلت ان النبيذ للصبيان اشد موافقة على قدر ضعف اجسادهم.

Rufus söyledi: Sahip olduğumu [fikri] söylüyorum ve bildiğimi yazıyorum: Çocukların sıcaklığı onların rutubetleri kadar çok değildir. Vücutlarının gevşekliğinden, zayıflığından, uyusukluğundan ve seslerinin zayıflığından bu sonuç çıkarılır. Çünkü bütün bunlar sıcaklığı üstün olanın başına gelmez, yalnız soğukluk sahibi olanda ortaya çıkar. Sıcaklık vücudu kuvvetlendirir, sabit tutar, akıl ve zekâyı bir araya getirir. Renklerinin beyaz, saçlarının ince, idrar yapmalarının çok ve eklemelerinin yumuşak olması çocukların çok soğuk olduğunu gösterir. Eğer birisi iştahları ve saçlarının kızıllığı nedeniyle çocuklarda sıcaklığın üstün olduğunu söylerse, o zaman, düşünmeli, dikkatle incelemeli ve Roma köylerinde oturan ve Yunancada *Nītas* denilen kavmin renklerinin tabiatı ile Mısır ahalisinin tabiatını, ayrıca Yunancada *Kārātān* denilen kavmin soyu ile (...) soyu kıyaslamalıdır, böylece o vücutlarında sıcaklığın diğerlerinden daha çok olanı öğrenecektir. Ben söylüyorum: Sıcaklık çocuklarda başlar ve vücutlarının gıdası ölçüsünde artar, bir düzeye ulaşır ve dişlerinin çıkmaya başlamasıyla sona erer. Bu onların gelişmelerinin kuvvetinin çokluğundan anlaşılır.¹⁵ Eğer birisi bazı filozofların çocuklara su verilmesini emrettiğini söylerse, onun sözü benim nazarımda geçerli değildir. Çünkü gerçeği diğer her şeyden daha çok severim. Eğer birisi ateş ateşe atılmamalı, aksine soğuk sıcakla karıştırılmalı deseydi, ben de ona çocuklar için şarabın vücutlarının zayıflığı ölçüsünde daha uygun olduğunu söyledim.¹⁶

15 Oribasius, *Collectiones Medicae, Libri Incerti*, 38.18'de benzer bir cümle bulunmaktadır:

“ἐπει δ' ἄρχειται μὲν τὸ θερμὸν τοῖς τηλικούτοις ἀνάπτεισθαι, πολλοῦ δὲ δεῖ ἅπαν ἐξήφθαι, προῖόν δ' ἐπὶ μᾶλλον μὲν ἐμφύεται τῇ τροφῇ, ἐπὶ μᾶλλον δ' αἶρεται, ἰσχυρὸν καὶ τὰσιν διδόν τῷ σώματι...”
(*Sonra bu yaştaki çocuklarda ateş artmaya başlar, tamamıyla ateşlenmekten çok uzaktır. Zaman geçtikçe besine daha çok bağlanır, besin arttıkça, bedene güç ve sıklık verir...*)

16 Oribasius, *Collectiones Medicae, Libri Incerti*, 38.19-20'de benzer bir bölüm bulunmaktadır:

“ἦδη δὲ καὶ τὸδε γινώσκειν, ὅτι οἶνος ὑδατος ἐνταῦθα ἐπιτηδειότερος, οὐδὲ εἰ τις νομοθετήσῃ οὔστισόν ἐν τε νόμων συγγραφῇ ἢ ἐν τε ὑποθήκαις ἄνευ νόμων συγγεγραμμέναις παρακελεύσεται

IV

Dördüncü alıntı eserin “Çocuklarda (Etfâl ve Şıbyân) ortaya çıkan hastalıklar, ağrılar ve her birinin tedavisi hakkındaki üçüncü makalesi”nin “Hippokrates, Rufus ve Paulus’un bahsettikleri özellikle çocukluk [şabi/şıbyân ve tıf/etfâl] çağında ortaya çıkan hastalıkların sayılması hakkındaki birinci bölüm”ünde bulunmaktadır (MK, Yz A 3120, v. 106b-107a-b; 1980, s. 226-227):

ذكر ما قاله روفس في ذلك [في تعديد الامراض الخاصة الحدوث بسن الصبيان
والاطفال]

وقال روفس في كتابه تربية الاطفال ان بمزاج الصبيان في الحميات مما يضرهم وربما عرض لهم من ذلك وجع شديد وبلهه وشبه الجنون وربما عرض ذلك للصبى بعد الشبع من الطعام والشراب وقال وقد يعرض في جلد الصبي قروح تعرض من رداءة اللبن ومن خبث هضم معدهم وربما لزمه ذلك من كينونة في رحم امه من ابدان الصبيان بذلك ادواء عظيمة كانت في باطن الجسد لو بقيت خيف عليه ان يصيبه من ذلك مكروه ولكن تداري بأحسن المداراة حتى ينطفي ثم يعالج بالحميم بالماء الذي قد اعلی فيه شيء من اس وقضبان شجرة المصطكي وورد او دهن الورد ويدهن بدهن ورد ويظلي بمرهم معالج باسفيداج وينبغي ان يعالج عند ابتداء العلاج بكثرة الحميم بالماء الحار الذي لم يخالطه شيء مما ذكرناه ثم يحم بالماء الذي ادخل فيه شيء من نظرون ليجفف¹⁷ تلك الرطوبة فهذا على القروح التي تظهر في جلد الصبي. وينبغي ان يكون طعام المرضع صالحا من الطعام والشراب ولا تملأ منه ولا تدع اخذ ما يحتاج اليه من اجل ان الشبع يفسد المعدة وقلة الطعام يمر اللبن فهاتان الخصلتان مخالفتان ثم قال وينبغي للمرضع ان تتلطف بسهولة لنبات الاسنان لامكان ما يعرض من التفزع والحمى وورم اللثة والقيء¹⁸ والاحتلاف والسهر واجتتاب الطعام ووسخ العينين وكثرة المراق في ذلك الوقت والكزاز مكروه فاذا عرض بعد الحمى ومن كان من الصبيان السمان يشتد نبات الاسنان ويهلك عاجلا ان عرض لهم كزاز بعد الحمى. وقال ان نبات الاسنان اذا اتفق ان يكون صيفا مؤذيا يحرك قروحا في اللثة ويهيج القيء والاحتلاف وقد يعرض للصبيان قروح تخرج من افواههم لون بعضهم ابيض وبعضها احمر وبعضها اسود كأنه اثر كي ثم ذكر ما يعرض لفخذي الصبي من الاحتراق ورطوبة الاذان.

τοῖς τηλικούτοις ὕδωρ διδόναι πόμα, πεισθησόμεθα μᾶλλονπερ ἢ τῷ ἀληθεῖ λόγῳ· οὐ γὰρ πῦρ ἐπὶ πῦρ ὀχετεύσεις, ἀλλὰ θερμὸν ἐπὶ ψυχρόν, ἢ δικαιοτέρον. τὸ δὲ μέτριον πανταχοῦ κάλλιον, ἐνταῦθα δὲ καὶ πλεόν, ἐπεὶ νοσῶδες καὶ ἀσθενέστερον τὸ παιδίον τῶν ἄλλων...” (o anda şunu da bilmek gerekir: burada şarap sudan daha uygundur. Ancak biri her kim olursa olsun yasalarda, yasa olmaksızın yayınladığı emirlerinde bu yaştaki çocuklara içecek olarak su verilmesini emrederse, ondan çok hakiki bilgiye inanacağız. Zira ateş üstüne ateş değil, ama soğuk üstüne sıcak taşıyacaksınız, bu daha doğrudur. Bu ölçü her yerde iyidir, çocuğun hasta ve diğerlerinden daha güçsüz olduğu göz önüne alındığı takdirde, daha da iyidir...)

17 Matbu metinde “اليجفف” olarak yazılmıştır. Bununla birlikte benzer bir metni içeren alıntı “XII” de bu kelime “اليجفف” olarak yazılı olup, bu kelimenin kullanılmasının daha doğru olacağı değerlendirilmiştir.

18 Matbu metinde “القيء” olarak yazılmıştır. MK Yz A 3120’de ise “القيء” olarak yazılı olup, bu kelimenin kullanılmasının daha doğru olacağı değerlendirilmiştir.

Rufus'un bunun [özellikle çocukluk (*şabī/şıbyān* ve *tıfl/etfāl*) çağında ortaya çıkan hastalıkların sayılması] hakkında ne söylediğine ilişkin açıklama

Rufus kitabı *Terbiyetu'l-Etfāl*'de söyledi: Çocukların mizacı ateşli dönemlerde onlara zarar verir. Bu nedenle onlarda şiddetli bir ağrı, aptallık ve delilik benzeri bir durum ortaya çıkabilir. Bu durum yiyecek ve içecek tokluğundan sonra da çocuğun başına gelebilir. O [Rufus] söyledi: Çocuğun cildinde sütün bozukluğundan, midelerinin sindiriminin kötülüğünden ortaya çıkan yaralar görülebilir. Bu yaralar annesinin rahminde var olan bir nedenle çocukların vücutlarında ortaya çıkabilir. Bundan dolayı vücudun içinde büyük hastalıklar olduğu için, eğer bunlar [vücudun içinde] kalırsa, çocuğun başına kötü bir şey geleceğinden korkulur. Bununla birlikte [döküntüler] yok olana kadar büyük bir özenle tedavi edilir. Sonra, içinde az bir şey mersin ya da mastika ağacı dalları ve gül ya da gül yağı kaynatılmış sıcak su ile tedavi edilir, gülyağı ile yağlanır ve üstübeçten yapılmış tedavi edici merhemle kaplanır. Hastalığın başlangıcında, bahsettiklerimden herhangi birisi karıştırılmamış çok sayıda sıcak su banyosu ile tedavi edilmelidir. Sonra bu rutubeti kurutması için içine biraz natron katılmış olan su ile yıkanmalıdır. Bu, çocuğun cildinde görünen yaraların tedavisidir. Sütannenin gıdası yeterli miktarda yiyecek ve içeceklerden oluşmalı, ne tıka basa doymalı ne de yiyeceği ya da içeceği ihtiyaç duyduğundan az almamalıdır, çünkü tokluk mideyi bozar, gıda azlığı ise sütü acılaştırır ve bu ikisi birbirine zıt özelliklerdir.¹⁹ Sonra söyledi:

19 Oribasius, *Collectiones Medicae, Libri Incerti*, 42.1-5'de benzer bir bölüm bulunmaktadır:

“Ὅσα δὲ τῶ παιδίῳ ἐξανθεῖ κατὰ τὸ δέρμα, γίνονται μὲν τὰ πολλὰ τῆ κακία τοῦ γάλακτος. γίνεται δὲ καὶ ἢν αὐτὸ μὴ ἐκπένη· τὰ δὲ που καὶ ἀπὸ τῶν ὑστερῶν ἤνεγκε τὴν βλάβην. χρῆ οὖν τὸ μὲν αὐτίκα ἀσμένην δέχεσθαι ἕξω (λύσις γὰρ αὐτῆ μειζόνων κακῶν· εἰ δ' ἀποτρέποις εἶσω, κίνδυνος)· ὅταν δ' ἀπανθήσῃ καλῶς καὶ σοὶ δοκῆ ἅπαν ἐκκεχωρηκέναι, τηνικαῦτα ἡδὴ θεραπεύειν τοῖς μὲν λουτροῖς προσεμβaloῦσαν μυρρίνης ἢ σχίνου ἢ ρόδων ἢ τῆς μηδείας βραχὺ ἐπ' αὐτά, εἶτα τῶ μύρω τῶ ροδίῳ ἢ τῶ σχινίῳ χρωμένῃ ἢ κηρωτῇ μετὰ ψιμυθίου (τὸ τε δὴ ἐμπροσθεν τὰ λουτρά πλείστα ἔστω καὶ θερμότερα, μηδὲν τε εἰς αὐτὰ ἐμβεβλήσθω ὡν εἴρηκα), καὶ ῥύπτειν δὲ που τοῖς νίτροις μαλακώτερον· οὐ γὰρ οἶσει τὰ ἰσχυρότερα. ταῦτα μὲν οὖν τῶ δέρματι τὰ ἰάματα· κάλλιστον δὲ τὴν τιτθὴν διατᾶσθαι τῶ γλυκυτέρῳ τρόπῳ, κάλλιστον δὲ καὶ τὸ παιδίον αὐτὸ διατῆσαι μήτε ἐμπιπλῶντας μήτε αὐ σφοδρα ἐνδεῶς· τὸ μὲν γὰρ ἀπεπτότερον, τὸ δὲ χολωδέστερον, ἄμφο δὲ τοῖς παροῦσι κάκιστα.” (*Bir çocukta deri üzerinde her ne kabarma olursa olsun, çoğu sütün bozukluğu nedeniyle meydana gelir. Ayrıca bazen sütün sindirilmemesi nedeniyle de olur. Bazıları da anne rahimlerinden bu illeti taşır. Bunların ortaya çıkması mutluluk verici bir şey olarak kabul edilmelidir. (Çünkü içeride olsa tehlike olabilecek daha büyük kötülüklerin çözümü bizzat budur). [Kabarma] Düzgün bir biçimde görünür olduğunda ve sana tamamı çıkmış gibi görüldüğünde, o vakit [çocuğu] içine mersin ya da mastika ya da gül ya da kısa yapraklı kabkaha çiçeği atılmış banyolarla*

Sütanne dişlerin kolayca çıkması için çocuğa özen göstermelidir. Çünkü diş çıkma zamanında korku, ateş, dişeti şişmesi, kusma, ishal, uykusuzluk, yiyecekte kaçınma, gözlerde kir ve salya çokluğu ortaya çıkar.²⁰ Tetanos ateşten sonra ve şişman çocuklarda ortaya çıkarsa kötüdür ve dişlerin çıkması daha şiddetli olur. Ateşten sonra çocuklarda tetanos ortaya çıkarsa, hemen öldürür. [Rufus] söyledi: Diş çıkması yaza tesadüf ettiğinde, eziyetli olur, dişetinde yaraları harekete geçirir, kusmayı ve ishali tetikler.²¹ Çocukların ağızlarında yaralar ortaya çıkar, bazılarının rengi beyaz, bazılarının kırmızı ve bazılarının ise dağlama izi gibi siyahtır. Sonra çocuğun uyluklarında yanma olduğundan ve kulaklardaki rutubetten bahsetti.

V

Beşinci alıntı eserin “Çocuklarda (Etfāl ve Şıbyān) ortaya çıkan hastalıklar, ağrılar ve her birinin tedavisi hakkındaki üçüncü makalesi”nin “Çocuklardaki nemlilikten ve dolgunluktan olan kasılma ve onun tedavisi hakkındaki on yedinci bölüm”ünde yer almaktadır (MK, Yz A 3120, v. 119b-120a; 1980, s. 252):

ان ابقراط ذكر هذا الصنف من التشنج الحادث عن امتلاء وانه يعرض للاطفال عند قربهم من نبات الاسنان وهذا النوع من التشنج متى عرض للاطفال بعد الحمى ولا سيما من كل منهم عبلا ويطنه معتقلا فانه رديء مهلك كما قال روفس في كتابه في تربية الاطفال فهذا قوله بلطفه. والكرزاز مكره اذا عرض بعد الحمى ولمن كان من الصبيان السمان يشند عليه نبات الاسنان ويهلك عاجلا ان عرض له كزاز بعد الحمى هذا النوع من التشنج هو الذي يعرض للاطفال كثيرا لرطوبة امزجتهم واعضائهم ولينها وضعفها

tedavi etmek gerekir, ardından gülden ya da mastikadan yapılmış parfüm kullanılmalı ya da beyaz kurşun ile birlikte balmumu merhemi. (Öncelikle çok sayıda ve sıcak banyo olsun, söylediklerimizden (bitkilerden) hiçbirini bu banyoya atılmasın.) [Çocuğu] sodium karbonatlarla nazıke yıkamalı, zira daha güçlü şeylere katlanamayacaktır. Bunlar deri için olan tedavilerdir. En iyisi ise sütannenin diyetini daha tatlı bir tarzda düzenlemektir. Çocuk için en iyisi ise bizzat onun diyetini midesi ne tıka basa dolu ne de çok boş kalmayacak biçimde düzenlemektir. Çünkü biri daha fazla hazımsızlığa, diğeri daha fazla safraya neden olur, her ikisi de başına gelenler için çok kötüdür.)

20 Oribasius, *Collectiones Medicae, Libri Incerti*, 42.6-7'de benzer bir bölüm bulunmaktadır:

“δεῖ δ' εἰδέναι καὶ ὡς ἂν ῥῆστα φύσαι τοὺς ὀδόντας πολλὰ γούν καταλαμβάνει δυσχερῆ περὶ τὴν ὀδοντοφυῖαν, καὶ σπασμοὶ καὶ πυρετὸς καὶ φλεγμοναὶ τῶν οὐλώνκαὶ ἔμετοι καὶ διάρροιαὶ καὶ ἀγρυπνία καὶ ἀποσιτία, καὶ δακρύει καὶ πτύει ὕφαιμον” (Dişlerin ne kadar kolay bir şekilde çıktığını da incelemeye ihtiyaç var. Diş çıkarma sırasında birçok zorlukla karşılaşılır. Spasmlar, ateş, dişetlerinin inflamasyonu, kusma, ishal, uykusuzluk, iştahsızlık. Hem ağlar hem de kanlı tükürür.)

21 Oribasius, *Collectiones Medicae, Libri Incerti*, 42.12 'de benzer bir cümle bulunmaktadır.

“κατὰ μὲν τὰς ὥρας τοῦ μὲν ἤρος καὶ ὑπὸ Πλειάδα φύει εὐπετῶς, τοῦ δὲ χειμῶνος ἐπαχθῶς μὲν, ἀλλ' ἐπιφλεγμῶναι ἤσσαν· ἐν δὲ τῷ θέρει κίνδυνος καὶ ἑλκῶν καὶ φλεγμονῆς καὶ διάρροίας καὶ ἔμετων πλειόνων.” (Mevsimlere göre, çocuk ilkbaharda ve Pleiades yıldızlarının batışında daha rahat diş çıkarır. Kışın ise daha zahmetli olur, ancak daha az şişmeye neden olur. Yaz mevsiminde ülsür, inflamasyon, ishal ve daha fazla kusma teblikesi vardır.)

وضعف ادعتهم ورطوبة اغذيتهم وكثرة رضاعهم واغذيتهم وان هضمهم لا يفي بهضم ما ينالونه منها فما كان منه عن حمى ولا في كونه في نواب الحمى فهو سليم والخوف قليل وما كان منه يعقب الحمى او معها فقد سمعتم ما قال روفس فيه.

Hippokrates bu tür kasılmanın (spazm) dolgunluktan ortaya çıktığını söyledi. Bu, çocuklarda dişlerin çıkmasına yakın ortaya çıkar. Bu tür kasılma çocuklarda ateşten sonra ve özellikle karnında kabızlık olan şişman çocuklarda olur ve Rufus'un *Terbiyetu'l-Etfâl* kitabında söylediği gibi kötüdür, öldürücüdür. Bu onun birebir sözüdür: Tetanos ateşten sonra ortaya çıktığında kötüdür. Diş çıkması şiddetli olan şişman çocuklarda tetanostan sonra ateş ortaya çıkarsa, onlar çabucak ölürler. Bu tür kasılma sıklıkla onların mizaçlarının ve uzuvlarının rutubetli, yumuşak ve zayıf olması ve beyinlerindeki zayıflık, gıdalarındaki rutubet, sık emzirme ve beslenme nedeniyle ortaya çıkar. Çünkü sindirimleri yediklerini sindirmeye yetmez. Ateş olmayan ve ateş nöbetleri sırasında ortaya çıkmayan kasılma iyi huyludur ve bunlardan çok korkulmamalıdır. Ancak ateşin hemen ardından ya da ateşle aynı anda ortaya çıkan kasılma [dan korkulur]. Bu konuda Rufus'un ne söylediğini duydunuz.

VI

Altıncı alıntı eserin “Çocuklarda (Etfâl ve Şıbyân) ortaya çıkan hastalıklar, ağrılar ve her birinin tedavisi hakkındaki üçüncü makalesi”nin “Çocukların gözlerinde ortaya çıkan beyâd (lökoma) ve onun tedavisi hakkındaki yirminci bölüm”ünde bulunmaktadır (MK, Yz A 3120, v. 131a; 1980, s. 261):

ذكر ما قاله روفس في ذلك [في البياض العارض في اعين الصبيان ومدواته]
وقال روفس اذا عرض في عين الصبي بياض فأكله بماء عنب الثعلب.

Rufus'un bunun [çocukların gözlerinde ortaya çıkan lökoma ve onun tedavisi] hakkında ne söylediğine ilişkin açıklama

ve Rufus söyledi: Eğer bir çocuğun gözünde lökoma ortaya çıkarsa, o zaman ona tilki üzümü suyu sür.

VII

Yedinci alıntı eserin “Çocuklarda (Etfâl ve Şıbyân) ortaya çıkan hastalıklar, ağrılar ve her birinin tedavisi hakkındaki üçüncü makalesi”nin “Çocukların kulaklarında ortaya çıkan rutubet ve onun tedavisi hakkındaki yirminci ikinci bölüm”ünde görülmektedir (MK, Yz A 3120, v. 132a; 1980, s. 262-263):

ذكر ما قاله روفس في ذلك [في الرطوبة العارضة في اذان الصبيان وعلاجها]

قال روفس فأما رطوبة اذان الصبيان فينبغي ان تعالج بصوفة مبلولة بشيء من شب توضع في اذان الصبي ونبيذ وياقلي مصري ويعني بقوله ياقلي مصري هو ترمس هكذا رأيت مشايخنا يعتقدون في هذا قال روفس والرطوبة تعرض لاذان الصبيان من كثرة رضاع اللبن من اجل ذلك يظن كثير من اطباء ان القيح الذي في اذانهم هو لبن فمن منع الصبي من الشبع من اللبن كف عنه رطوبة الاذان ورأى ما أحب.

Rufus'un bunun [çocukların kulaklarında ortaya çıkan rutubet ve onun tedavisi] hakkında ne söylediğine ilişkin açıklama

Rufus söyledi: Çocukların kulaklarındaki rutubete gelince, bu durumda, çocuğun kulaklarının içine yerleştirilen biraz şapla, ya da şarap ve Mısır baklası, - yani Mısır baklası sözüyle kastettiği acı bakladır, Rufus'un sözüne inanan yaşlılarımızdan gördüğüm de budur, - ile ıslatılmış yünle tedavi edilmelidir.²² Çocukların kulaklarında ortaya çıkan rutubet çok süt emzirme nedeniyle olur, bu yüzden tabiplerin çoğu, çocukların kulaklarının içindeki irinin süt olduğunu zannederler, dolayısıyla çocuğun [karnının] sütle dolu olmasını engelleyen kişi, onu kulak rutubetinden korur ve arzu ettiği sonuca ulaşır.²³

VIII

Sekizinci alıntı eserin “Çocuklarda (Etfāl ve Şıbyān) ortaya çıkan hastalıklar, ağrılar ve her birinin tedavisi hakkındaki üçüncü makalesi”nin “Çocukların kulaklarında ortaya çıkan şişlikler ve onların tedavisi hakkındaki yirmi üçüncü bölüm”ünde kayıtlıdır (1980, s. 265):

ذكر ما قاله روفس في ذلك [في الاورام العارضة في اذان الصبيان ومداواتها]

قال روفس اذا عرض في اذن الصبي ورم فقطر في اذنه بياض بيضة بلبن امرأة أو خراطين ودهن ورد.²⁴

22 Oribasius, *Collectiones Medicae, Libri Incerti*, 43.6'da Galenos'tan alıntılanan benzer bir cümle bulunmaktadır: “τὰς δὲ τῶν ὄτων ὑγρότητας ξηραίνειν ἔριον ἀπὸ στυπτηρίας ἐντιθεῖσαν ἢ οἴνου <ἢ> μελικράτου παλαιοῦ ἐνστάζουσας ἢ κρόκον μετὰ τοῦ οἴνου τρίψασαν ἢ κυάμους τοὺς Αἰγυπτίους.” (*Kulakların nemini alüme ya da şaraba batırılmış yünü [kulak içine] koyarak ya da [kulak içine] eski ballı içecek damlatarak ya da şarapla birlikte safranı ya da Mısır fasulyesini ezip toz haline getirerek kurutması gerekir.*)

23 Oribasius, *Collectiones Medicae, Libri Incerti*, 43.7'de benzer bir cümle bulunmaktadır: “ὕγραίνονται δὲ τοῖς τοιοῦτοις τοῦ γάλακτος ὑπερβάλλοντος, καὶ τισὶ πύον εἶναι ἔδοξεν· τὸ δ' ἄν γάλα οὐδὲν κακὸν μέγα, εἴ τις ἀτρέμα μὲν ξηραῖνοι, ἀτρέμα δ' ἐνδεέστερον διαιτῶν ἐθέλοι.” (*Bu yaştaki çocukların kulaklarında aşırı süten dolayısı nemlenme olur. Bazıları da bunu iltihap sanmıştır. Ancak biri nazikçe kurulasa ve biraz da katı bir diyet uygulamak istese, süt hiç de büyük bir kötülük değildir.*)

24 Matbu metinde bu alıntının Rufus'tan yapıldığının bildirilmesine karşın, MK Yz A 3120'de alıntının Paulus'tan olduğu yazılıdır.

Rufus'un bunun [çocukların kulaklarında ortaya çıkan şişlikler ve onların tedavisi] hakkında ne söylediğine ilişkin açıklama

Rufus söyledi: eğer çocuğun kulağında bir şişlik olursa, o zaman kulağına kadın sütü ile birlikte yumurta beyazı ya da toprak solucanı ve gül yağı damlatılır.

IX

Dokuzuncu alıntı eserin "Çocuklarda (Etfâl ve Şıbyân) ortaya çıkan hastalıklar, ağrılar ve her birinin tedavisi hakkındaki üçüncü makalesi"nin "Çocuklarda ortaya çıkan aft ve onun tedavisi hakkındaki otuzuncu bölüm"ünde bulunmaktadır (MK, Yz A 3120, v. 140b; 1980, s. 273-274):

ذکر ما قال روفس في ذلك [في القلاع العارض للصبيان وعلاجه]

قال روفس يعرض للصبيان قروح تخرج في افواههم لون بعضها ابيض وبعضها احمر وبعضها اسود كأنها اثر كي فما كان منه اسود على هذا النعت فهو وبال على صاحبه وهو يخرج بالصبيان في اهل مصر كثيرا ومن اجل ذلك تسمى هذه العلة القرحة المصرية وربما عرضت هذه القرحة بعد حمى صالب وربما عرضت الحمى بعد خروج القرحة وقد يعرض عليها كزاز وافتراق الحس وعسر النفس وعسر حركة العنق وتقلب العينان ويبلغ الفساد الى الرئة فيهلك الصبي. فاما الدواء لهذا المرض فاني سأصف ما يستقيم من العلاج لمثل ذلك فعالجه باصول السوسن المسحوق مع شيء من عسل وانفخ السوسن ايضا يابس في فم الصبي فانه موافق وورق الورد اليابس وزهر الزعفران والمر والعفص والكندر وقشور الكندر²⁵ فان هذا كله نافع موافق ان عولج به. فان جميع ما وصفت لك وعولج به القروح مع شيء من عسل وينبغي ايضا ان يسقى الصبي بعد علاجه بهذا الدواء عسلا ممزوجا بماء فاتر بعصارة رمان حلو.²⁶

Rufus'un bunun [çocuklarda ortaya çıkan aft ve onun tedavisi] hakkında ne söylediğine ilişkin açıklama

Rufus söyledi: Çocukların ağızlarında ülsera yaralar ortaya çıkar, bazısının rengi beyaz, bazısının kırmızı ve bazısının ise dağlama izi gibi siyahtır. Siyah olanlar, bu niteliğe uygun olarak, sahibi için kötüdür. Mısır halkının çocuklarında sık ortaya çıkar ve bundan dolayı bu hastalığa Mısır yaraları denilir. Bu yaralar yakıcı ateşten sonra ortaya çıkabilir, ancak ateş yaranın çıkmasından sonra da olabilir. Çocuklarda tetanos, yanma hissi, nefes zorluğu, boyun hareketinin zorluğu, gözlerde dönme ortaya çıkar, bozulma akciğere ulaşır ve çocuk ölür. Bu hastalığın ilacına gelince, yine de doğru tedaviyi tarif edeceğim. Şunun gibi: Biraz balla ezilmiş

25 Matbu metinde "وقشور الكندر" bulunmamakta, MK Yz A 3120 nüshasında yer almaktadır.

26 MK Yz A 3120'de "عسلا ممزوجا بماء فاتر وعصارة رمان الحلو" olarak yazılmıştır.

zambak kökleri ile tedavi edilir ve yine uygun olduğu için çocuğun ağzına kuru zambak üflenir. Kuru gül yaprağı, safran çiçeği, mür, mazi, günlük ve günlük kabukları ile tedavi, bunların hepsi faydalı olduğu için, uygundur. Biraz balla beraber tarif ettiklerimin hepsi kullanılarak yaralar tedavi edilir ve yine çocuğa, bu ilaçla tedaviden sonra, ılık su ile karıştırılmış bal ve tatlı nar özsuyu içirmek gerekir.²⁷

X

Onuncu alıntı eserin “Çocuklarda (Etfāl ve Şıbyān) ortaya çıkan hastalıklar, ağrılar ve her birinin tedavisi hakkındaki üçüncü makalesi”nin “Dişlerin çıkması sırasında çocuklarda olan ağrılar ve bunun tedavisi hakkındaki otuzuncu ikinci bölüm”ünde yer almaktadır (MK, Yz A 3120, v. 143a; 1980, s. 277):

ذکر ما قال روفس في ذلك [في الاوجاع التي تعرض للطفل عند نبات الاسنان وعلاج ذلك]
قال روفس ينبغي اذا بلغ الصبي وقت نبات الاسنان لم يتعاهد بالحميم بالماء الحار وان
يكون طعامه يسيرا وان طال به الاختلاف فليعصب بطنه يكف عنه ذلك مثل عصاب
الكمون بالصوف والانيسون وبزر الكرفس وبزر الورد ايضا كذلك موافق وان كان
بطن الصبي عسرا فينبغي ان يلين بعسل يهيا مثل فتيلة فان في ذلك كفاية لاستخراج
شيء من الفضول في كل يوم وذلك في الزمان ينبغي ان تلزم المرضع الطعام والشراب
الموافق وان تهتم بمصلحة الصبي وتوقية كل التوقي وان لا يدخل احدا فزعا ولا
مكروها.

Rufus’un bunun [dişlerin çıkması sırasında çocuklarda olan ağrılar ve bunun tedavisi] hakkında ne söylediğine ilişkin açıklama

27 Oribasius, *Collectiones Medicae, Libri Incerti*, 43.1-4’de benzer bir bölüm bulunmaktadır:

“Γίνεται τῷ παιδίῳ καὶ ἔλκος ὁ καλοῦσιν ἄφθαν, τὸ μὲν ὑπόλευκον, τὸ δ’ ἐρυθρόν, τὸ δὲ μέλαν οἷον ἐσχάρα, κάκιστον δὲ τὸ μέλαν καὶ θανατωδέστατον· ἐν Αἰγύπτῳ δὲ καὶ πλέον, καὶ καλεῖται διὰ τοῦτο ἔλκος Αἰγύπτου· γίνεται δὲ τῷ μὲν τινὶ πυρέξαντι συνεχῆς πυρετῶ· τῷ δὲ καὶ τὸ ἔλκος ἀνήψε τὸν πυρετόν, πνιγμός τε καὶ γνάθων ἔρεισις καὶ δύσπνοια καταλαμβάνουσι, καὶ ὁ τράχηλος πήγνυται, καὶ ἀτενὲς βλέπει, καὶ νέμεται πρὸς πνεῦμονα, καὶ αὐτοῦ δὲ καταμεῖναν κτείνει. τὴν μὲν οὖν μειζωθεραπείαν τῷ ἰατρῷ ὑποθήσομεν (καὶ γὰρ ἂν χρῆσαιτο ὀρθός)· σὸ δὲ, ὃ τιτθῆ (καὶ γὰρ που καὶ μικρὰ γίνεται), οἷς σὺ χρῆσθαι δύνῃ. ἔστι δ’ ἡ ἴρις μετὰ μέλιτος, καὶ εἰ ξηρὰν ἐμφυσοῦν ἐθέλεις, καὶ ῥόδων φύλλα κεκομμένα καὶ ἄνθος τῶν ῥόδων καὶ κρόκος καὶ ὀλίγον σιμύρνης καὶ ἡ κηκίς καὶ ὁ λιβανωτός καὶ ὁ φλοιὸς τοῦ λιβάνου ὁμοῦ τε καὶ ἰδίᾳ ἕκαστον μέλιτι δεδευμένον, ἐπὶ δὲ τοῦτοις μελίκρατόν τε ὑδωρκαὶ ῥοῦς γλυκείας ὁ χολός.” (Çocukta aft dedikleri yaralar da meydana gelir. Bazısı beyaz, bazısı kırmızı, bazısı yara kabuğu gibi siyahtır. En kötüsü siyah olanıdır ve ölümcüldür. Daba çok Mısır’da olur ve bu nedenle Mısır yarası olarak adlandırılır. Kimi zaman sürekli ateş ile hastalanan bir çocuğun başına gelir. Kimi zaman da ateşi arttırır. Çocuklarda süfokasyon, çene kilitlemesi ve nefes alma güçlüğü olur ve boyun tutulur ve sabit bir şekilde bakar. [Yara] akciğerlere ulaşır ve orada yerleşerek öldürür. Hekime daba zor bir tedavi önerceğiz (Çünkü bunu doğru bir biçimde uygulayabilir). Sen ise sütanne, kullanmanın mümkün olduğu [ilaçları] kullanacaksın (şümkü az sayıda bulunur) [Bu ilaç] balla birlikte zambak çiçeğidir. Eğer kurusunu içine üflemeğe istediysen, dövülmüş gül yaprakları, güllerin çiçeği, safran, biraz mür, mazi, günlük, aynı günlüğün kabuğu, her biri ayrı ayrı balla karıştırılıp, bunlardan sonra ballı-su ve tatlı nar suyu içecek.)

Rufus söyledi: çocuk dış çıkma vaktine ulaştığında sıcak su ile devamlı banyo yaptırılmamalı ve yiyeceği az olmalıdır. Eğer uzun süreli ishali varsa, bundan kaçınmak için karnına, yünle beraber kimyon, anason ve kereviz tohumu sarılmalıdır. Gül tohumu yine aynı şekilde uygundur.²⁸ Eğer çocuğun karnı kabız olursa, o zaman fitil gibi hazırlanan bal ile yumuşatılmalıdır. Çünkü bu her gün bir miktar gaita çıkartmak için yeterlidir.²⁹ Bu zaman zarfında sütannenin uygun yiyeceklere ve içeceklere devam etmesi, çocuğun yararını gözetmesi ve onu büyük özenle koruması gerekir. [Çocuğun yanına] korkutucu ve hoş olmayan hiç kimse girmemelidir.³⁰

XI

On birinci alıntı eserin “Çocuklarda (Etfāl ve Şıbyān) ortaya çıkan hastalıklar, ağrılar ve her birinin tedavisi hakkındaki üçüncü makalesi”nin “Çocukta ortaya çıkan ishal ve onun tedavisi hakkındaki kırk yedinci bölüm”ünde yer almaktadır (MK, Yz A 3120, v. 166b-167a; 1980, s. 309):

ذکر ما قاله روفس في ذلك [في الاختلاف العارض للصبيان وعلاجه]

قال روفس ينبغي اذا بلغ الصبي وقت الاسنان ان يتعاهد الصبي بالحميم بالماء الحار والمرخ وان يكون طعامه يسيرا وان طال به الاختلاف مثل عصاب الكمون بصوف والانيسون والكرفس وبزر الورد موافق³¹ لذلك.

28 Oribasius, *Collectiones Medicae, Libri Incerti*, 42.13-14'de benzer bir bölüm bulunmaktadır:

“...χρή τὸ παιδίον εὐσταθέστερον διαιτῶν καὶ λούειν θερμῶ, καὶ εἰ μὲν διάρροϊαν ἔχῃ, συνάγειν πειρᾶσθαι τὴν γαστέρα τοῖς ἐπιθέμασιν οἷα μάλιστα ἴσθησιν, τὸ κύμινον ἐρίφῃ ἐμπάσσοντα ἢ τὸ ἄνηθον ἢ τὸ σέλινον. ἀγαθὸν δὲ καὶ εἰ σπέρμα ῥόδων προσμίσθῃς...” (Çocuğun uygun bir biçimde diyeti olması ve sıcak suyla banyo yapması gerekir. Eğer ishali varsa, midelerini olabildiğince iyileştirici uygulamalarla toplamaya çalışmak gerekir. Örneğin kimyon serpilmiş yünle ya da anason ya da kereviz serpilmiş yünle Eğer gül tohumları da eklersen, iyi olur...)

29 Oribasius, *Collectiones Medicae, Libri Incerti*, 42.15'de benzer bir bölüm bulunmaktadır:

“εἰ δὲ μηδὲν ὑπίοι κάτω, ἐρεθίζειν ἡσυχῇ τῷ μέλιτι ἡψημένῳ πλασθέντι ὡς βαλάνοις ἢ μίνθη τετριμμένη μετὰ μέλιτος διαχρίουσαν· ἀρκεῖ γὰρ οὕτως ἐξάγειν ὀλίγον ὅσον ἐφήμερον.” (Eğer aşığıya doğru hiçbir [gayta] hareketi olmazsa fitil biçiminde hazırlanmış, kaynatılmış balla nazikçe [boşaltma] zorlamak gerekir. Ya da balla birlikte ezilmiş naneyle yağlamak. Çünkü böylece günlük az miktarın dışarı çıkmasına yeterlidir.)

30 Oribasius, *Collectiones Medicae, Libri Incerti*, 42.16'da benzer bir bölüm bulunmaktadır:

“τὴν δὲ τιτθὴν τότε δὴ καὶ πλεῖον προσήκει πείθεσθαι τῇ γεγραμμένῃ διαίτῃ, καὶ τᾶλλα πάντα ποιεῖν, ὡς εἴρηται, καὶ τὴν διακονουμένην τῇ τιτθῇ τότε που πλεόν τέρψεις τε παντοίας παρέχειν τῷ παιδίῳ...” (O zaman sütannenin daha önce yazılan diyeti uyması ve diğer her şeyi söylendiği şekilde yapması daha uygundur. Sütanneye hizmet eden kişinin çocuğa her tür eğlenciyi sağlaması gerekir.)

31 Matbu metinde “موافق” olarak yazılmıştır. MK Yz A 3120'de “موافق” olarak yazılı olup, bu kelimenin kullanılmasının daha olacağı değerlendirilmiştir.

Rufus'un bunun [çocukta ortaya çıkan ishal ve onun tedavisi] hakkında ne söylediğine ilişkin açıklama

Ve Rufus söyledi: çocuk dış çıkarma vaktine ulaştığında çocuğu devamlı sıcak suyla yıkamak ve yağlamak adet haline getirilmelidir. Onun yiyeceği az olmalıdır ve eğer uzun süreli ishali varsa, bunun için kimyon, anason, kereviz ve gül tohumunu yünle birlikte sarmak uygundur.

XII

On ikinci alıntı eserin “Çocuklarda (Etfâl ve Şıbyân) ortaya çıkan hastalıklar, ağrılar ve her birinin tedavisi hakkındaki üçüncü makalesi”nin “Doğum esnasında çocuklarda ortaya çıkan ya da doğduklarında onlarla birlikte olan sivilceler/püstüller ve ülsere yaralar ve bunun tedavisi hakkındaki elli birinci bölümü”nde kayıtlıdır (MK, Yz A 3120, v. 170a; 1980, s. 312-313):

قال روفس انه قد يعرض في جلد الصبي قروح تعرض من رداءة اللبن ومن خيب هضمهم ومعدهم وربما الزمه ذلك من كينونة في رحم امه فأذا ظهر منه شيء فينبغي للمرضع ان يفرح³² به فان ذلك يحلل ادواء عظيمة كانت في باطن البدن لو بقيت خيف عليه ان يصيبه من ذلك مكروه ولكن يداري باحسن مداراة حتى ينقطع ثم يعالج بالحميم الذي قد اعلی فيه شيء يسير من اس او قضبان شجرة المصطكي او ورد ودهن ورد ويدهن به ويطلى بمرهم يعالج باسفيداج وينبغي ان يعالج عند ابتداء العلة بكثرة الحميم بالماء الحار الذي لا يخالطه شيء مما ذكرت ثم يحم بالماء الذي ادخل فيه شيء من نظرون ليجفف تلك الرطوبة فهذا علاج القروح التي تظهر في جلد الصبي وينبغي ان يكون طعام المرضع صالحا من الطعام والشراب ولا تتأمل ولا تدع احدهما يحتاج اليه فالشبع يفسد المعدة وقلة [الطعام يمر]³³ اللبن البدن فهاتان الخصلتان مخالفتان.

Rufus söyledi: Çocuğun cildinde sütün bozukluğundan, midelerinin ve sindirimlerinin kötülüğünden ortaya çıkan yaralar görülebilir. Bu yaralar annesinin rahminde var olan bir nedenle çocukların vücutlarına gelebilir. Bunun gibi bir şey görünürse, bu durumda sütannenin sevinmesi gerekir, çünkü bu vücudun içinde olan büyük hastalıkları çözer. Eğer bunlar [içerde] kalırsa, çocuğun başına kötü bir şey geleceğinden korkulur, bununla birlikte [döküntüler] yok olana kadar büyük bir özenle tedavi edilmelidir. Sonra, içinde az bir şey mersin ya da mastika ağacı dalları ya da gül ve gül yağı kaynatılmış sıcak su ile tedavi edilir, gülyacağı ile yağlanır ve üstübeçten

32 Matbu metinde “يغرح” olarak yazılmıştır. MK Yz A 3120’de “يغرح” olarak yazılı olup, bu kelimenin kullanılmasının daha olacağı değerlendirilmiştir.

33 [الطعام يمر] üzerinde çalışılan matbu metinde ve MK Yz A 3120 nüshasında bulunmamaktadır. Beledî’den yapılan alıntı “IV”de yer alan benzer metinden tamamlanmıştır.

yapılmış tedavi edici merhemle kaplanır. Hastalığın başlangıcında, bahsettiklerimden herhangi birisi karıştırılmamış çok sayıda sıcak su banyosu ile tedavi edilmelidir. Sonra bu rutubeti kurutması için içine biraz natron katılmış olan su ile yıkanmalıdır. Bu, çocuğun cildinde görünen yaraların tedavisidir. Sütannenin gıdası yeterli miktarda yiyecek ve içeceklerden oluşmalı, ne tıka basa doymalı ne de yiyeceği ya da içeceği ihtiyaç duyduğundan az olmalıdır, çünkü tokluk mideyi bozar, gıda azlığı ise bedendeki sütü acılaştırır ve bu ikisi birbirine zıt özelliklerdir.³⁴

XIII

On üçüncü alıntı eserin “Çocuklarda (Etfāl ve Şıbyān) ortaya çıkan hastalıklar, ağrılar ve her birinin tedavisi hakkındaki üçüncü makalesi”nin “Sıracalar, apseler, sulu ülsere yaralar ve püstül ve bunun tedavisi hakkındaki elli ikinci bölümü”ünde bulunmaktadır (MK, Yz A 3120, v. 171a-b; 1980, s. 314-315):

ذكر ما حكاه فولس عن روفس في مداواته [الخنزير والخراجات والقروح الرطوية والبيثر] وقد ذكر فولس في كتابه شيئا حكاه عن روفس ما هذا لفظه قال روفس قد اخبرتك انفا ان الطفل اذا غدى اعترته اسقام مختلفة منها الخراجات والبيثر والقروح الرطوية في ظاهر البدن والاورام التي تسمى الطاعون فينبغي عند ذلك ان يعالج بالملح وشبهه لكان حدته ثم تحميمهم بماء قد طبخ فيه ورد وعدس. فان احتجت الى ما هو اشد قبضا من ذلك فاستعمل ماء قد طبخ فيه آس وقشور رمان كان به قروح ردية فضمدها بماء الهندبا ولسان الحمل مع شيء من خبز او سويق او بقلة الحمقاء والملح وبالورد اليابس المطبوخ مع اكليل الملك وقسط³⁵ واسحق مرداسنج وشب نحل او بدهن الأس وبدهن الورد واطله عليها.

Paulus'un onun [sıracalar, apseler, sulu ülsere yaralar ve püstül] tedavisinde Rufus'tan ne naklettiğine ilişkin açıklama

Paulus kitabında Rufus'un söylediği bir şeyden bahsetmiştir. Rufus söyledi: Daha önce çocuk kötü gıdalarla beslendiğinde, bedenin dışında olan apseler, püstüller, sulu ülsere yaralar ve taunlar adı verilen şişler gibi farklı hastalıklar ortaya çıkacağını bildirmiştim. O zaman tuz ve benzeri ile tedavi edilmelidir, çünkü onlar [tuz ve benzeri] keskindir. Ardından onlar [çocuklar] içinde gül ve mercimek pişirilmiş su ile yıkanmalıdır. Eğer bundan daha büzücü [astrenjan] bir ilaca ihtiyaç duyduysan, o zaman içinde mersin ve nar

34 Oribasius, *Collectiones Medicae, Libri Incerti*, 42.1-5'de benzer bir bölüm bulunmaktadır, bk. dn 19.

35 Matbu metinde “قط” olarak yazılmıştır. MK Yz A 3120'de “قسط” olarak yazılı olup, bu kelimenin kullanılmasının daha doğru olacağı değerlendirilmiştir.

kabukları pişirilmiş su kullan. Çocukta kötü yaralar varsa, o zaman hindiba ve sinirotu suyu ile birlikte biraz ekmek ya da sevik [buğday ve arpadan yapılan bir çeşit yemek] ya da semizotu, tuz ve sarıyonca ve kust ile birlikte pişirilmiş kuru gül ile yakı yap. Üstübeç ve şapı, sirke ya da mersin yağı ve gül yağı ile ez ve onların üzerine sür.

XIV

On dördüncü alıntı eserin “Çocuklarda (Etfāl ve Şıbyān) ortaya çıkan hastalıklar, ağrılar ve her birinin tedavisi hakkındaki üçüncü makalesi”nin “Çocuğun uyluklarında olan yara ve rutubet ve bunun tedavisini anlatma hakkındaki elli beşinci bölümü”ünde bulunmaktadır (MK, Yz A 3120, v. 175b-176a; 1980, s. 319):

قال روفس فاما ما يعرض لفخذي الصبي من الاحتراق والرطوبة فيعلاج بالسعد والاس
والورد اليسير من الطيب.³⁶

Rufus söyledi: çocukların uyluklarında ortaya çıkan yanma ve rutubete gelince, az miktarda hoş kokuyla beraber topalak, mersin ve gül ile tedavi edilir³⁷.

Tartışma

Efesli Rufus’un çocuk sağlığı ve hastalıkları konusu hakkında çalışma yapan Ullmann (1975 ve 1978), Bulgular bölümünde sunulan fragmanlardan da görüleceği üzere er-Rāzī’nin *el-Hāvi*’sinde yer alan alıntılarının küçük fragmanlar şeklinde olmasına karşın, el-Beledī’nin *Kitābu Tedbiri’l-Ḥabālā ve’l-Etfāl ve’ş-Şıbyān*’ında bunların oldukça çok sayıda ve daha kapsamlı olduğunu bildirmektedir. Ullmann (1978, s. 38), tekrarlar dışarıda bırakıldığında kalan 18 Arapça fragmanın, Oribasius tarafından Rufus’un kitabından aktarılan alıntıları mükemmel bir şekilde tamamladığını, Oribasius’un *Libri incerti* olarak adlandırılan kitabının yalnızca 38. Bölümünün “Çocukların Yetiştirilmesi Hakkında, Rufus’tan” başlığını taşıdığını, fakat Arapça metinlerin, sözel benzerliklerle, adı geçen eserin 31., 42. ve 43 bölümlerinin de Rufus’un eserine ait olduğunu gösterdiğini söylemekte; Arap geleneğinin Yunan geleneği ile karşılaştırılmasıyla da Rufus’un kitabını tüm temel noktalarda yeniden inşa etmenin mümkün olduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda Ullmann, Rufus’un sütanne ve onun taşıması gereken özellikleri, sütünün

36 Matbu metinde “اليسير من الطيب” olarak yazılıdır. MK Yz A 3120’de “اليسير من الطيب” olarak yazılı olup, bu kelimelerin kullanılmasının daha doğru olacağı değerlendirilmiştir.

37 Oribasius, *Collectiones Medicae, Libri Incerti*, 43.5’te benzer bir cümle bulunmaktadır:

“τὰ δὲ κατὰ μηροῦς ἐκτρίμματα μυρρίνην ξηρῶ διαπάσσειν καὶ κυπέρω καὶ ῥόδοις προσμίγουσάν τι τῶν ἀρωμάτων.” (Uylukların arasındaki derisi soyulmuş yerlere hoş kokulu bitkilerden biriyle beraber, kuru mür, topalak (*cyperus rotundus*) ve gül serpilmelidir.)

kalitesi ve sütannenin kendisini nasıl beslemesi gerektiğini yazdığını, daha sonra çocukların şikâyetlerini ele alarak, deri döküntüleri, diş çıkarma, spazmlar, aftlar, ülserler, kulak ve göz hastalıkları vb. hakkında bilgiler verdiğini, çocukların bakımı hakkında da banyoları ve uygun beslenmeleri üzerine açıklamalarda bulunduğunu bildirmektedir. Bununla birlikte, Rufus'tan yapılan alıntılar, Oribasius'un *Libri incerti* eserindeki başlıklarda yer alan bilgilerle karşılaştırıldığında, Ullmann'ın dediği gibi çok örtüşen yerler bulunmakta birlikte, zaman zaman göz ardı edilemeyecek farklılıkların da yer aldığı görülmektedir.

Bu çalışma sonrasında yapılabilecek yorumlardan birisi de Rufus'un çocuk sağlığı ve hastalıkları üzerine yazdığı eserinden elimize ulaşan açıklamaların, Soranus'un eserindeki çocuk sağlığı ve hastalıkları konusunda yazılanlarla karşılaştırıldığında, birbirleriyle oldukça yakın olduğu ve bu bakımdan döneminin bilgilerini yansıttığıdır. Örneğin, Rufus çocuğun ilk yiyeceğinin sulu bala, süte ya da şaraba batırılmış ekmeğ olmasını bildirirken, Soranus da eserinde benzer şekilde çocuğun yiyeceğinin hidromel veya süt, tatlı şarap veya bal şarabı ile yumuşatılmış ekmeğ kırıntıları olması gerektiğini söylemektedir³⁸. Yine ağızda görülen aftlarla ilgili olarak Rufus'un önerdiği ilaçların benzer bir şekilde Soranus tarafından da önerildiği görülmektedir.³⁹ Vücutta görülen döküntülerin, püstüllerin tedavisinde de Rufus'un önerileri ile Soranus'un yazdıkları arasında paralellikler bulunmaktadır.⁴⁰ Bununla birlikte, Soranus'un eserinde yer alan bademcik iltihabı, hırıltılı solunum ve öksürük, ayrıca sirişis başlıklarıyla ilgili olarak Rufus'tan elimizde herhangi bir alıntı bulunmamaktadır. Diğer taraftan, Rufus'tan olan alıntılar arasında yer alan lökoma, kulaklarda olan rutubet ve şişlik konularının da Soranus'un eserinin ilgili kısmında yer almadığı görülmektedir. Bu arada Rufus'un ağızda görülen aftlarla

38 Sor. II.46: "..., ψυχίοις τρυφεροῖς ἐξ ὕδρομέλιτος ἢ γάλακτος ἢ γλυκέος ἢ οἰνομέλιτος." (...*hidromel ya da süt ya da üzüm şarabı ya da ballı şarapla yumuşatılmış ekmeğ kırıntılarıyla...*)

39 Sor. II.51: "βοηθεῖ καὶ ἴρις μετὰ μέλιτος, καὶ εἰ ξηρὰν ἐμφροσᾶν ἐθέλεις, καὶ ῥόδων φύλλα κεκομμένα, καὶ τὸ ἄνθος τῶν ῥόδων καὶ κρόκος καὶ ὀλίγον σμύρνης καὶ ἡ κηκίς καὶ ὁ λιβανωτὸς καὶ ὁ φλοιὸς τοῦ λιβάνου, ὁμοῦ τε καὶ ἰδίᾳ ἕκαστον, μέλιτι δευόμενα, ἐπὶ τοῦτοις μελικρατὸν τε καὶ ῥόας γλυκείας ὁ χυλός." (*Balla birlikte zambak da iyi gelir. Kurusunu da üflemeğ isteyebilirsiniz, güllün ezilmiş yaprakları, güllün çiçeği, safran, biraz mür, mazi, günlük, günlük ağacının kabuğu, birlikte ya da her biri tek tek balla karıştırılır, bunların üzerine ballı su ve tatlı nar suyu [iyi gelir]*).

40 Sor. II.52: "θερμῶ <δ> λούομεν ἀφεψημάτι ῥόδων ἢ φακοῦ, κᾶν πλείονος στύψεως χρῆζομεν, μυσσίνης ἢ σχίνου ἢ βᾶτου ἢ σιδίου. τὰ δὲ μᾶλλον ἠλκωμένα καταπλάσσομεν ἀρνογλώσσοφ μετ' ἄρτου ἢ σέριδι ἢ πάλῃ ἀλφίτων μετὰ ἀνδράχνης ἢ ἀειζόφου ἢ κοτυληδόνοσ ἢ ῥόδοις ξηροῖς ἢ χλωροῖς ἐψημένοις μετὰ μελιλώτου ἢ φοίνιξι καταχρίομεν τε τοῖς διὰ λιθαργύρου καὶ ψιμυθίου καὶ στυπηρίας καὶ ὄξουσ καὶ μυσσίνοσ ἢ ῥοδίνου ἢ σχινίνου." (*Gül ya da mercimeğın sıcak dekoksionu ile banyo yaptırırız. Eğer daba büzücü bir şeye ihtiyaç duyarsak, mersin ya da sakız ağacı ya da böğürtlen ya da nar kabuğu [dekoksionu ile]. Daba ileri derecedeki yaralara ekmeğ ve sinir otuyla ya da hindiba ile veya semizotu ve arpadan ya da kaya koruğundan ya da saksıgüzelinden yapılmış yemeğ ile veya kuru güllerle veya sarıyonca ile kaynatılmış taze güllerle yakı yaparız veya kurşun oksit, beyaz kurşun, şap, sirke, mersin, gül ve sakız ağacından yapılmış merhem uygularız.*)

ilgili açıklamalarında kullandığı “Mısır yaraları” terimi, onun Mısır’da bulunmuş olduğu bilgisini teyit eden bir açıklama olarak ele alınabilir.

Amidalı Aetius’un eserindeki çocuk hastalıkları konusundaki bilgilerle kıyaslandığında, Rufus’tan bize ulaşan hastalıkların –epilepsi, tetanos, lökoma, kulakta sıvı ve şişlik, diş çıkarma zamanında ortaya çıkan ishal ve kabızlık, ağızda aft, vücutta sivilceler/püstüller ya da bir başka deyişle döküntüler ve uyluklarda görülen pişikler– sayısal açıdan az olduğu görülmekle birlikte, bunların tedavileri hakkında oldukça benzer açıklamalar içermekte olduğu görülmektedir (Yaşar Soydan ve ark. 2018).

Bu çalışma sonrasında söylenebilecek bir başka söz ise, Rufus’un başka eserlerinde de yeri geldiğinde çocuklarla ilgili açıklamaların bulunduğu görülmesidir. *Kütābu ‘l-Hāvi fi ‘l-Ṭıbb*’da yer alan bir alıntıda Rufus’un ‘*Avām*’a başlıklı eserinde ağızlarda görülen aftlar hakkında çocuklarla ilgili bilgi verilmektedir (1421/2000, s.520):

روفس إلى العوام: القروح الردية جداً ردية في الفم وخاصة في الصبيان والشباب لأن العفن يسرع في هؤلاء إليها ويسقط كثيراً لحوم أشداقها، والواجب في مثل هذه أن تحتال لمنع العفونة بأن يتغرغر بالعفصة كطبيخ الأس والعوسج والورد والطرائث، وأجود ما كان أن تطبخ هذه بشراب ويطلق عليها نحاس محرق وزاج وقرطاس محرق وعص مع عسل إن كانت العلة ردية فيأبسة وحدها فإنها أقوى، وينفع التغرغر بطبيخ الفوتنج والنعنع ونحوها وينفع هذه قروح وتنقيها تنقية شديدة أن يخلط الخزف بالأدوية التي تستعمل فيه. قال: والقلاع قروح مائلة إلى البياض ويعرض أكثر ذلك للصبيان وينفع مسحاً بعصارة عنب الثعلب أو بعصارة ورق الزيتون أو بالورق نفسه أو بالحضض أو يغرغر بلبن الأثن أولاً.

Rufus ‘*Avām*’a: Ülsere yaralar ağızda kötüdür, özellikle çocuklarda ve gençlerde çok daha kötüdür, çünkü çürüme, bunlarda çabuk olur ve onların alt çenelerinin/avurtlarının etleri düşer.⁴¹ Bunun gibilerde çürümeyi engellemek için mersin, teke diken, gül ve pişmiş mantar gibi buruk şeylerin gargara yapılması düşünülmelidir. Daha iyi olan bunların şarapla pişirilmesidir. Onların üzerine yanmış bakır, zaç, yanmış kâğıt ve balla birlikte mazı sürülür. Eğer hastalık kötüyse, yalnızca kurudur ve daha kuvvetlidir. Pişmiş yarpuz, nane ve bunun gibilerden fayda görür. Bu yaralar, kullanılan ilaçlara su teresi karıştırılarak yapılan şiddetli tenkiyelerden fayda görür.⁴² [Rufus]

41 *Liber Continens* 72v; Daremberg–Ruelle, fragm. no.176: “Ruffus ad commune: Ulcera fiunt proprie mala in ore infantium et iuvenum, eo quod corruptio velociter fit in eis, sic quod labuntur carnes mandibularum ipsorum in maiori parte.” (*Rufus avama: Özellikle çocukların ve gençlerin ağızda kötü yaralar olur, onlarda öyle hızlı bozulma meydana gelir ki, çocukların yanaklarının/çenelerinin etleri büyük oranda kayıp olur.*)

42 *Liber Continens* 76r; Daremberg–Ruelle, fragm. no.179: “Rufus ad commune: Insistendum est ad dissipandum corruptionem cum gargarismo faciendo cum rebus stipticis, sicut cum decoctione myrti

söyledi: Kulā (aft) beyaza meyilli yaralardır ve bu sıklıkla çocukların başına gelir.⁴³ Tilki üzümü suyu ile ya da zeytin yaprağı suyu ile ya da yaprağın kendisi ile ya da tekedikenini ile ezmek ya da önce eşeklerin sütü ile gargara yapmak yararlıdır.

Yukarıda yer alan alıntıyla ilgili dipnotlardan da görülebileceği üzere, üzerinde çalışma yapılan Arapça metin ile Latince metin arasında zaman zaman uyumsuzluk olduğu fark edilmektedir. Bu durumun da elimizde bulunan Arapça matbu metinle Latince matbu metinlerin hazırlanırken çeviride farklı el yazmalarının kullanılmış olmasından kaynaklandığını düşünmek mümkün görünmektedir. Rufus'tan yapılan alıntılar için er-Rāzī'nin *el-Hāvī*'si incelenirken eserini Arapçası ve Latince çevirisi arasında yapılan karşılaştırmalar sırasında, Arapçadaki “قلاع/ kulā” kelimesinin çevirisinde Yunancadan türemiş “aphtae,arum,f” yerine “culla” kelimesinin Arapçadan türetilerek kullanıldığı fark edilmiştir.

Sonuç olarak Rufus'un eserinin Yunanca aslı ve Arapça çevirisi günümüze ulaşmasa da, Razi ve Beledî'nin eserlerinde yer verdiği alıntılar sayesinde Rufus'un çocuk sağlığı ve hastalıkları üzerine söyledikleri hakkında kısmen de olsa bilgi sahibi olmak mümkün olmakta ve bu alıntılar tıp tarihi açısından büyük bir önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Abou-Aly, Amal Mohamed Abdullah. (1992). *The medical writings of Rufus of Ephesus*. Doctoral thesis (Ph. D), University of London.
- Adler A. (ed). (2001) *Suidae Lexicon, Pars IV*. Munchen-Leipzig: K. G. Saur.
- Aetius Amidenus. (1535). *Aetii Amideni Quem Alii Antiochenum Vocant Medici Clarissimi Libri XVI. In Tres Tomos Diuisi, Quorum Primus & Ultimus Ioan. Baptista Montano Veronensi Medico, Secundus Iano Cornario Zuicciavensi, & Ipso Medicinae Professore, Interpretibus Latinitate Donati Sunt. In Quo Opere Cuncta Quae Ad Curandi Artem Pertinent Congesta Sunt, Ex Omnibus Qui Usque Ad Eius Tempora Scripserant, Diligentissime Excerpta. Additus Est Index Omneis Tomos Copiosissimus*. 1. Cilt. Basiliae In Officina Frob.

et spinae sanctae, rosarum et ypoquistidos: fiat enim decoctio ipsarum cum vino; et illiniendum est super ipsa de aere usto et vitredo et carta usta, et galla cum melle. Si vero passio fuerit mala, insistentum est cum rebus vehementioribus, sicut cum gargarismo decoctionis mentastri et mentae et similiun; et purgantur huiusmodi ulcera bene quando mixtum fuerit nasturcium cum medicinis aliis sibi dignis.” (*Rufus avama: bozulmayı ortadan kaldırmak için mersin, akdiken (ahç) gül ve yer narı (hypocisthis) dekoksasyonu gibi büzücü şeylerle gargara yaparak işe başlanmalıdır. Bunların dekoksasyonu şarapla olmalıdır. Ayrıca bizzat onların (bozulmaların) üzerine yanmış bakır, vitriyol, yanmış kağıt ve bal ile birlikte mazudan merhem yapılmalıdır. Eğer hastalık gerçekten kötüyse, yaban nanesi, nane ve benzerlerinin dekoksasyonunun gargarası gibi daha etkili şeylerle işe başlanmalıdır. Bu tür ülsere yaralar tere kendisine yakışır diğer ilaçlarla karıştırıldığı zaman iyi bir biçimde dışarı atılırlar.*)

- 43 *Liber Continens* 72v; Daremberg –Ruelle, fragm. no.176: “Dixit quod culla ulcera sunt attinentia albedini, et in maiori parte accidunt in ore infantium.” (*Dedi ki: culla (aftlar) beyaza yakın yaralardır ve büyük oranda çocukların ağzında meydana gelirler.*)

- Al-Baladī, Abū l-‘Abbās Aḥmad b. Muḥammad b. Yaḥyā. *Kitāb Tadbīr al-Ḥubālā wa-l-Atfāl wa-l-Şibyān*. Ankara: Milli Kütüphane, Yz A 3120.
- Al-Baladī, Aḥmad b. Muḥammad b. Yaḥyā. (1980). *Kitāb Tadbīr al-Ḥubālā wa-l-Atfāl wa-l-Şibyān wa Ḥifẓ Şiḥhat wa Mudāwāt al-Amrād al-‘Arīḍa lahum*. Taḥkīk: Dr. Maḥmūd Alḥāc Qāsim aMuḥammad. Al-Cumhūriyyat al-‘Irākīyya, Vazārat al-Thaqāfa wa-l-A‘lām: Dār al-Rashīd lin-nashr.
- Ar-Rāzī, Abū Bakr Muḥammad b. Zakariyya. (1955 A.D./1374 A.H). *Kitābu ‘l-Ḥawī fi ‘t-Ṭibb (Continens of Rhazes), Part I (An Encyclopaedia of Medicine)*. Edited by the Bureau from the unique Escorial and other manuscripts Under the auspices of the Ministry of Education Government of India. Hyderabad-Deccan, India: The Dāirati‘l-Ma‘ārif-il-Osmānia (Osmaniya Oriental Publications Bureau).
- Ar-Rāzī, Abū Bakr Muḥammad b. Zakariyya. (1955 A.D./1375 A.H). *Kitābu ‘l-Ḥawī fi ‘t-Ṭibb (Continens of Rhazes), Part III (An Encyclopaedia of Medicine)*. Edited by the Bureau from the unique Escorial and other manuscripts Under the auspices of the Ministry of Education Government of India. Hyderabad-Deccan, India: The Dāirati‘l-Ma‘ārif-il-Osmānia (Osmaniya Oriental Publications Bureau).
- Ar-Rāzī, Abū Bakr Muḥammad b. Zakariyya. (1957). *Kitābu ‘l-Ḥawī fi ‘t-Ṭibb (Rhazes’ Liber Continens) (An Encyclopaedia of Medicine), Part IV On the Diseases of the Lungs*. Edited by the Bureau from the unique Escorial [No 807], Madrid. Under the auspices of the Ministry of Education, Government of India (First Edition). Hyderabad, Andhra Pradesh, India: The Dairatu‘l-Ma‘ārif-il-Osmania (Osmaniya Oriental Publications Bureau), Osmania University.
- Ar-Rāzī, Abū Bakr Muḥammad b. Zakariyyā. (2000 M/1421 H.). *Al-Ḥawī fī al-Ṭibb. Murāca‘at wa Taşḥīḥ: D. Muḥammad Muḥammad Ismā‘īl. Al-Mujallad al-Ulā [Vol. I]. Al-Ṭab‘at al-Ulā [First Edition]. Beirut, Lebanon: Dar Al-Kotob Al-ilmiyah.*
- Ar-Rāzī, Abū Bakr Muḥammad b. Zakariyyā. (2000 M/1421 H.). *Al-Ḥawī fī al-Ṭibb. Murāca‘at wa Taşḥīḥ: D. Muḥammad Muḥammad Ismā‘īl. Al-Mujallad al-Thānī [Vol. II]. Al-Ṭab‘at al-Ulā [First Edition]. Beirut, Lebanon: Dar Al-Kotob Al-ilmiyah.*
- Ar-Rāzī, Abū Bakr Muḥammad b. Zakariyyā. *Al-Ḥawī fī al-Ṭibb. (2000 M/1421 H.). Murāca‘at wa Taşḥīḥ: D. Muḥammad Muḥammad Ismā‘īl. Al-Mujallad al-Thālīth [Vol. III]. Al-Ṭab‘at al-Ulā [First Edition]. Beirut, Lebanon: Dar Al-Kotob Al-ilmiyah.*
- Ar-Rāzī, Abū Bakr Muḥammad b. Zakariyyā. *Al-Ḥawī fī al-Ṭibb. (2000 M/1421 H.). Murāca‘at wa Taşḥīḥ: D. Muḥammad Muḥammad Ismā‘īl. Al-Mujallad al-Sādis [Vol. VI]. Al-Ṭab‘at al-Ulā [First Edition]. Beirut, Lebanon: Dar Al-Kotob Al-ilmiyah.*
- Bussemaker et Daremberg Ch. (Eds.) (1858). *Oeuvres d’Oribase, Texte Grec, En Grande Partie Inédit, Collationné Sur Les Manuscrits, Traduit Pour La Première Fois En Français; Avec Une Introduction, Des notes, Des Tables Et Des Planches, Tome Troisième. Paris: A L’Imprimerie Impériale.*

- Bussemaker et Daremberg Ch. (Eds.) (1873). *Oeuvres d'Oribase*, Texte Grec, En Grande Partie Inédit. Collationné Sur Les Manuscrits, Traduit Pour La Première Fois En Français, Avec Une Introduction, Des notes, Des Tables Et Des Planches. Tome Cinquième. Paris: A L'Imprimerie Nationale.
- Daremberg Ch., Ruelle Ch. E. (1879). *Oeuvres de Rufus d'Éphèse*. Paris :A L'imprimiere.
- En-Nedim, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak. (2019). *El-Fihrişî*. Ramazan Şeşen (Çev.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Galen (1951). *A Translation of Galen's Hygiene (De Sanitate Tuenda) with an Introduction by Henry E. Sigerist*. Robert Montraville Green (Trans.) Springfield, Illinois: Charles C. Thomas.
- Hippokrates (2016). *Aforizmalar*. 1. Basım. Eyüp Çoraklı(Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ibn Al-Qiftî. (1903). *Ta'rih Al-Hukamâ'*. *Auf Grund Der Vorarbeiten Aug. Müller's Herausgegeben von Julius Lippert*. Leipzig: Dietrich'sche Verlagsbuchhandlung (Theodor Weicher).
- Ilberg, J. (Ed.). (1927). *Sorani Gynaeciorum libri iv, de signis fracturarum, de fasciis, vita Hippocratis secundum Soranum*, Leipzig: Teubner.
- Meyerhof M. (1935). Thirty-three clinical observations by Rhazes (Circa 900 A.D.). *Isis*; 23 (2): 321-372.
- Nutton, Vivian, (2008). Rufus of Ephesus. *Brill's New Pauly içinde (Antiquity, vol. 12, Prol-Sar, s. 756-757)* Leiden-Boston: Brill.
- Paulus Aegineta. (1844). *The Seven Books of Paulus Aegineta. In Three Volumes, Vol. I*. Francis Adams (Trans.) London: Printed for the Sydenham Society.
- Pormann PE. (1999). *The Greek and Arabic Fragments of Paul of Aegina's Therapy of Children*. Thesis for the Mphil in Classical Languages and Literature. Oxford University.
- Rasis. (1509). *Liber Continens ordinatus et correctus per clarissimum artium et medicine doctorem magistrum Hieronymum Surianum*, Venetiis: Bernardinum Benalium.
- Raeder J. (Ed.). (1933). *Oribasii Collectionum medicarum reliquiae, libri XLIX-L, libri incerti, eclogae medicamentorum*, edidit, CMG VI 2,2, Leipzig et Berlin: Teubner.
- Rosenthal F. (2003). *The Classical Heritage in Islam*. Translated from the German by Emile and Jenny Marmorstein. London and New York: First published in English in 1975 by Routledge & Kegan Paul Ltd, First published in paperback in 1992 by Routledge, Reprinted 1994.
- Sarton G. (1962). *Introduction to the History of Science. Volume I. From Homer to Omar Khayyam*. Reprinted. Baltimore: Published for the Carnegie Institution of Washington by the Williams & Wilkins Company,
- Savage-Smith E, Swain S, van Gelder GJ, eds. *A Literary History of Medicine* (Leiden 2020), https://doi.org/10.1163/37704_0668IbnAbiUsaibia.Tabaqatalatibba.lhom-tr-engl
- Scarano GB. (1990). Spunti di Pediatria in Rufo d'Efeso. *Medicina nei Secoli-Arte a Scienza/Journal of History of Medicine* 2 (2): 221-237.

- Sezgin F. (1970). *Geschichte Des Arabischen Schrifttums. Band III Medizin – Pharmazie – Zoologie – Tierheilkunde Bis ca. 430 H.* Leiden: E. J. Brill.
- Soranus. (1991). *Gynecology.* Owsei Temkin (Trans.) Softshell Books Edition. Baltimore and London: John Hopkins University Press.
- Ullmann M. (1975). Die Schrift des Rufus “De infantium curatione” und das Problem der Autorenlemmata in den “Collectiones medicae” des Oreibasios. *Medizinhistorisches Journal* 10 (3): 165-190.
- Ullmann M. (1978). *Islamic Medicine.* Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Yaşar Soydan N, Aşkit Ç, Aciduman A. (2018). Amidalı Aetius ve çocuk sağlığı ve hastalıkları üzerine bir değerlendirme. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*; 61 (1-2): 27-50.